

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СІМ'ЯМИ УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ
ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ**

Виконала: магістрантка 2-го курсу,
групи 8.2319-ср-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
А.С. Голубенко

Керівник: доцент кафедри соціальної філософії та
управління,
доцент, к.психол.н. Бойко Г.В.

Рецензент: професор кафедри соціальної
філософії та управління,
доцент, д.і.н. Приймак О.М.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 97 сторінок, 70 позицій у списку літератури.

УЧАСНИК ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ, ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ, СОЦІАЛЬНА РОБОТА, СІМ'Я

Мета дослідження: проаналізувати захист та підтримку сімей учасників бойових дій як складові соціальної роботи.

Об'єкт дослідження: сім'ї учасників Операції об'єднаних сил.

Предмет дослідження: соціальна робота з сім'ями учасників Операції об'єднаних сил.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, опитування, бесіда, аналіз статистичних даних.

Гіпотеза: соціальна робота з сім'ями військовослужбовців та учасників ООС має ґрунтуватись на врахуванні емоційних та соціальних проблем та носити системний характер.

Висновки: 1. На сьогоднішній день регулювання соціального захисту військовослужбовців та їх сімей здійснюється на основі Конституції України. Так, ст.17 Конституції України визначає гарантії соціального та правового захисту військових: «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей». Саме такі конституційні положення є правовою основою для інших законодавчих актів щодо правового захисту учасників операції об'єднаних сил.

2. Соціальна робота з сім'ями учасників ООС та членами їх сімей є важливою складовою соціальної політики нашої держави, і завдяки таким пріоритетним напрямкам, як профілактика, соціальний супровід, корекційна та реабілітаційна робота, займає важливе місце в успішній соціалізації дітей, формуванні відповідальності батьків за дітей, налагодженню їх позитивної та вдалої взаємодії.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ.....	9
1.1. Стан наукових досліджень соціальної роботи з сім'ями учасників операції об'єднаних сил.....	9
1.2. Визначення основних понять: конфлікт, збройний конфлікт, гібридна війна, учасник Операції об'єднаних сил, соціальна група, сім'я, соціальна робота.....	14
1.3. Принципи та методи дослідження соціальної роботи з сім'ями учасників збройних конфліктів.....	19
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ.....	23
2.1. Сім'ї військовослужбовців як об'єкт соціальної роботи.....	23
2.2. Реалізація прийомів самопомоги учасникам бойових дій.....	35
2.3. Правове забезпечення соціального захисту сімей учасників ООС в умовах військового конфлікту в Україні.....	38
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМЕЙ УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ.....	46
3.1. Досвід соціальної роботи з сім'ями учасників операції об'єднаних сил в Україні та в інших країнах світу.....	46
3.2. Застосування методів психотерапії в соціальній роботі з військовими та членами їх сімей.....	56
3.3. Шляхи вдосконалення соціальної роботи з сім'ями українських військовослужбовців.....	71
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	85

ВСТУП

Актуальність роботи. Сучасна українська держава як незалежна країна з кожним роком зазнає соціально-економічних та політичних подій та потрясінь які безпосередньо впливають на її становлення та розвиток. У будь-якій розвиненій та демократичній державі світу людина та її сім'я визнається найвищою соціальною цінністю. З часу Революції гідності, анексії Автономної Республіки Крим, ескалації збройного конфлікту в Донецькій та Луганській області, військовослужбовці та їх сім'ї потребують соціального захисту та підтримки з боку держави, оскільки військова служба являє собою надзвичайно важливий вид діяльності, завдання якого є гарантувати громадянам країни національну безпеку. На сьогоднішній день, при соціальній напруженості суспільства, погіршенні матеріального стану військовослужбовців, загостренні соціальних та психологічних проблем членів їх сімей, виникають неабиякі труднощі, які потребують уваги з боку державної сімейної політики із забезпечення захисту, а головне збереження та розвиток родини, як важливого соціального інституту. В умовах реорганізації Збройних Сил України сім'ї військовослужбовців набули проблем різного характеру зокрема це: обмеження у внутрішніх та міжособистісних контактах; високий рівень тривожності за життя та здоров'я військовослужбовця; підвищений рівень навантаженості жінок; дефіцит батьківського виховання. У зв'язку з цим, зміцнення та налагодження взаємин в сім'ях військовослужбовців, захист прав та інтересів її членів вимагають науково-обґрунтованого дослідження та кваліфікаційної допомоги в роботі з ними. Варто зазначити, що в Україні вже існує певний досвід соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців, який засвідчує її ефективність, але він вимагає теоретичного і практичного дослідження, узагальнення та обґрунтування його специфіки.

Дослідженням особливостей соціальної роботи з військовослужбовцями займалися такі вчені, як М. Бабенко, І. Зверева, А.Капська, О. Карабецька, І. Козлова, Г. Лактіонова, О. Лугова, С. Моцарь, М. Ротань, В. Торохтій, Л. Хоменко.

Проблемна ситуація. На даний момент в Україні необхідно продовжувати та поглиблювати комплексні наукові дослідження сімей учасників бойових дій як особливої та специфічної соціальної групи, яка займає місце в соціальній структурі суспільства, а дослідження життєдіяльності родини військового присвячується лише окремим її аспектам. Це важливо для визначення змісту та основних напрямків соціальної роботи, особливості її специфіки в умовах реформ Збройних Сил України.

Об'єктом дослідження є сім'ї учасників Операції об'єднаних сил

Предмет дослідження соціальна робота з сім'ями учасників Операції об'єднаних сил.

Мета дослідження проаналізувати захист та підтримку сімей учасників бойових дій як складові соціальної роботи.

Згідно з метою маємо такі *завдання*:

- дослідити історію соціальної роботи з сім'ями учасників Операції об'єднаних сил;
- здійснити уточнення головних понять: учасник операції об'єднаних сил, сім'я, соціальна робота;
- дати загальну характеристику методів соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців;
- обґрунтувати роль сім'ї у терапії травматичних розладів та реалізації прийомів самопомоги учасників операції об'єднаних сил;
- розкрити роль соціальних служб з організації допомоги сім'ям військовослужбовців;
- описати напрямки психологічної підтримки сім'ям учасників Операції Об'єднаних сил;
- розробити шляхи вдосконалення вже існуючих напрямків соціальної роботи з сім'ями учасників Операції об'єднаних сил беручи до уваги міжнародний досвід.

Гіпотеза: соціальна робота з сім'ями військовослужбовців та учасників ООС має ґрунтуватись на врахуванні особливостей родини та системи

стосунків в ній, врахуванні емоційних та соціальних проблем та носити системний характер.

Структура роботи: Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку літератури.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ

1.1. Стан наукових досліджень соціальної роботи з сім'ями учасників Операції об'єднаних сил

На сьогоднішній день, в період загострення військових конфліктів одним із основних пріоритетів соціальної політики будь-якої держави має бути повноцінна підтримка та захист військовослужбовця та його сім'ї, особливо в нашій країні, оскільки сучасними реаліями в житті нашого народу виступають саме збройні конфлікти. Соціальна робота з військовослужбовцями являється сферою діяльності відповідних фахівців, а саме: соціальних працівників, соціологів, психологів, вчених, які виходячи зі своїх наукових праць, сучасних креативних підходів та міжнародного досвіду повинні побудувати ефективний процес соціальної роботи у відповідних державних структурах для учасників бойових дій, їхніх сімей та усіх людей які так чи інакше зіштовхнулися з проблемами та наслідками війни і не в змозі вирішити їх самостійно.

Для того щоб розглянути соціальну роботу як професійну діяльність з учасниками збройних конфліктів, потрібно більш детально визначити історичні аспекти її становлення. Становлення та розвиток соціальної роботи з різними верствами населення прийнято пов'язувати з другою половиною XIX ст. та зі збільшенням запиту суспільства щодо створення дієвої соціальної підтримки людей. Проте історія виникнення та формування методів, технік, та принципів практичної діяльності сягає тисячолітньої давнини. Процес формування соціальної роботи як окремого майбутнього фаху в Україні відбувався по особливому. Хоча в нашій державі впродовж віків історично склалися політичні, соціальні та економічні передумови виникнення професії «соціальний працівник», її цілковите становлення пов'язане не з українським суспільством, а з індустріально розвиненими країнами Західної Європи та

США. Саме у Великій Британії, Німеччині та Сполучених Штатах Америки соціальна робота вперше сформувалася як особливий вид діяльності, а в кінці XIX ст. вже здійснювалася на професійній основі [1, с. 85].

Процес становлення та розвитку соціальної роботи в Україні як окремої професії, при відсутності цілісної і єдиної її організації та управління відбувся в 1991 році з часу проголошення незалежності нашої держави. Професія «соціальний працівник», яка була новаторською для країни колишнього Радянського Союзу, сприяла створенню мережі закладів з надання різнобічної допомоги різним категоріям населення, що в свою чергу зумовило набуття вищої освіти соціальних працівників, наукових знань, умінь та навичок. Таким чином майбутній соціальний працівник має володіти:

1) Особистісними моральними якостями, що передбачають відповідальність, гуманність, співчуття, милосердя, комунікацію, справедливість, толерантність, рішучість, терпимість тощо;

2) Професійними обов'язками щодо: а) посадових зобов'язань, які включають майстерність в організації власної соціально-значимої діяльності потребуючих громадських та державних організацій; б) професійних знань, які окреслюють уміння визначення і діагностування проблем клієнта, характер потрібної допомоги та консультування його в подальшій роботі; в) сформованості діяльнісно-рольових умінь, які прилучають до встановлення паритетних взаємовідносин з клієнтом, формування в нього нових соціальних ролей;

3) Особливостями соціальної взаємодії для координації соціальних зв'язків, власних вчинків та навичок під час спостереження, відборі та аналізі соціально-значущої інформації;

4) Комунікативними навичками, які виявляються в культурі мовлення та спілкування [2, с. 256]. Цілковите становлення в Україні професії «соціальний працівник» у 90-х роках XX ст. науковці Козубовська І. та Мигович І. також пов'язують із соціальним статусом, основними чинниками якого є престиж професії, рівень доходу та рівень достатку. Як зазначав Карпенко О.,

завоювання статусу «соціальний працівник-професіонал» з самого початку становлення професії відбувалося «суперечливо і складно» [3, с. 46].

Повертаючись до теорії військової соціальної роботи то вона, як вже раніше зазначалося повинна бути спрямована передусім на соціальну допомогу, захист та нормалізацію життя людини, яке пов'язане з військовою діяльністю. Таку діяльність соціальна робота з військовослужбовцями, як і взагалі соціальна робота реалізує через такі функції:

1) Теоретико-пізнавальна. Тобто вивчення та розуміння суспільного явища, якою є соціальна робота; узагальнюючі знання про неї – “Як саме повинна бути соціально-захищеною людина яка пов'язала своє життя з війною?”

2) Прогностична – виходить з теоретичної та включає в себе діагностику соціальних негараздів. Спираючись на знання про реальні потреби учасника збройних конфліктів та його родини, стверджує новий порядок, змістом яких є прогноз зміни у соціальному житті клієнта. Прогнозування також вказує на можливості соціального перетворення, подальшої гуманізації соціальних відносин. Тобто, яким має бути життя учасника збройних конфліктів?

3) Методологічна – теорія військової соціальної роботи яка є керівництвом для творчого пізнання та вдосконалення благодійної практичної діяльності у військовому середовищі. Вона відповідає на питання – “Яким чином та якими методами відбувається благодійність щодо учасника військових дій?”

4) Соціально-педагогічна – виявляє діяльність щодо формування фахової діяльності, тобто практику, в основі якої лежать педагогічні принципи, методи, виховні засоби; Належна кваліфікація та висока освіченість кадрів, тобто соціальних працівників, психологів є запорукою високої культури соціального військового середовища.

5) Просвітницька – означає розповсюдження знань про благодійність у війську з метою забезпечення соціокультурної спрямованості. “Що необхідно

знати про благодійність та як найкраще використовувати ці знання?”
Впровадження в життя «Культури соціального військового середовища»

6) Світоглядно-виховна – має на меті реалізувати в теорії військової соціальної роботи та в практичній діяльності певні соціальні ідеали, людські цінності, інтереси, формує світогляд, погляди людей. Відповідатиме на питання – “З якою метою здійснюється соціальна робота?”

7) Прикладна або практично-перетворювальна – прямо вказує на необхідність благочинності, означає розробку фахівцями практичних рекомендацій, технологій щодо вирішення соціальних потреб, а також удосконалення життя військовослужбовця та його сім’ї;

8) Організаційно-технологічна – основою являє собою проектування: створення планів, проєктів соціальної роботи. Дає відповідь на питання – “Якою є система засобів досягнення ефективності прогнозування соціальних змін?”

9) Управлінська – наголошує на цілеспрямований, раціональний та ефективний вплив на суспільні процеси, сприяє координації діяльності різних суб’єктів; забезпечує системність обслуговування клієнтів. Особливо важливим моментом цієї діяльності є функціонування спеціалізованих служб соціального обслуговування клієнтів. Капська А. уточнює такі координаційні дії, означаючи їх як посередницька функція – «надання допомоги в налагодженні контакту з потрібними соціальними інститутами, виявляти шляхи та зміст роботи профільних установ» [4, с. 34-35].

Основним предметом нашої уваги відповідно до теми дослідження є соціальна робота з сім’ями військовослужбовців. Тому, стосовно питання сімей військовозобов’язаних варто зазначити, що на сьогоднішній день в Україні велика увага приділяється державній сімейній політиці, яка має на меті забезпечення сприятливих умов та підвищення її життєвого рівня. Особливо це стосується сімей учасників ООС. Зокрема Павленюк П. зазначає, що головною метою соціальної роботи з сім’ями учасників бойових дій є створення оптимальних соціальних умов, які можуть дозволити як військовому, так і

громадянському суспільству ефективно вирішувати покладені на них завдання. Умови – це створення відповідної моральної та духовної сфери в яких протікає життя військового та його сім'ї [5, с. 210]. Можна погодитись із думкою ряду вчених, що здебільшого основні проблеми військових та їх сімей виникають у зв'язку з тими труднощами, які виникають у військових з моменту переходу до цивільного життя, тобто звільнення зі служби. Такі проблеми багато в чому визначаються конкретною ситуацією в професійному житті військового. А саме зазначають, що головними завданнями соціальної роботи в цей період від переходу до цивільного життя є завдання по відновленню фізичних та психічних сил, коригування особистісних настанов щодо адаптації до інших умов життєдіяльності. Такі завдання здійснюються соціальним працівником за допомогою спеціальних засобів та методів, а саме: інформування сім'ї про наявність певних соціальних пільг; психологічна підтримка та відновлення; соціальна та юридична консультація; педагогічна корекція дітей, подолання труднощів у їхньому навчанні; організація елементів малого виробництва, кооперативних форм праці, груп самопомоги і взаємодопомоги; навчання і перенавчання цивільних професій; сімейне консультування з метою адаптації до життя; культурно-дозвільна діяльність [6, с. 183]. Завдання соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями можуть бути різними залежно від характеру та глибини проблем, які визначаються належністю до призовного або контрактного контингенту, до певного складу військових та тривалістю їх перебування на військовій службі. Для того щоб визначити особливості соціальної роботи з різними категоріями військових, треба згадати різновиди клієнтів цієї сфери: якщо це сім'я, то клієнтом може бути багатодітна родина, з важкими дітьми, або така, що потребує житло, сім'я військового з Афганістану чи пенсіонером ветераном збройних сил, учасником Великої Вітчизняної Війни, офіцери передпенсійного віку, інвалідам чи наркозалежним членом сім'ї; серед військових також можуть бути удівці, одинаки, розлучені, зі схильністю до алкоголю, суїциду, з проявами девіантної поведінки, вихідці з проблемних сімей і т.д [7, с. 84-95].

Отже, найважливішим аспектом сімейної політики, є соціальна допомога, що спрямована на збереження родини: стабілізація сім'ї; робота щодо розвитку членів сім'ї, вдосконалення сімейних стосунків; може бути й екстрена соціальна робота – термінова, надзвичайна допомога (надання притулку, негайне видалення із сім'ї членів родини, що перебувають у небезпеці, які зазнають насилля). Організація роботи із сім'єю не визначена відповідними документами і не входить до функціональних обов'язків посадових осіб (окрім інструктора по роботі з сім'ями військовослужбовців). Важливе значення має адресна допомога, пільги та послуги. Соціальне оздоровлення сім'ї здійснюється в основному у співробітництві зі шкільними та позашкільними дитячо-підлітковими різними установами, закладами культури, спортивними організаціями тощо. Вона спрямовується на можливості клієнта або групи людей, що потребують підтримки та допомоги. Активізація власного потенціалу клієнта, причому, це є чи не головною тенденцією світової соціальної роботи, здійснюється через актуальну нині індивідуальну роботу, як таку, що спрямована на використання усіх можливостей, що допомагають людині пристосуватися до конкретних умов життя, та сприяє тому, щоб клієнт розробив власну життєву програму.

1.2. Визначення основних понять: конфлікт, збройний конфлікт, гібридна війна, учасник операції об'єднаних сил, соціальна група, сім'я, соціальна робота

Для реалізації мети дослідження необхідно дати загальні визначення та характеристику ключових понять обраного дослідження. Для визначення головного поняття роботи, а саме учасник операції об'єднаних сил, вважаємо необхідним дати уточнення важливих базових для нього понять. Одним з таких понять являється конфлікт.

Конфлікт (від лат. *conflictus* – зіткнення) – це зіткнення протилежних інтересів, поглядів, оцінок, цінностей. Це протиріччя, що виникає між людьми

чи колективами у процесі спілкування, їхньої спільної діяльності через непорозуміння або протилежність інтересів, відсутність згоди між двома та більше сторонами. Спроби дослідження конфлікту сягають давнини. На думку стародавніх китайських філософів конфлікт – це джерело розвитку природи та суспільства. Мислителі античності вивчали природу протилежностей та суперечностей, Сміт А. розглядав конфлікт як рушійну силу розвитку суспільства, Вебер М., Гумплович Л., Зіммель Г., – як соціальну реальність. Від середини ХХ ст. сформувався новий науковий напрям, представники якого всебічно і глибоко досліджують проблеми конфлікту (Р. Даренфорд, Л. Козер, К. Боулдінг), наприкінці ХХ ст. постала конфліктологія. Тенденції конфлікту подано в працях О. Канта, Г. Спенсера та ін. Від 1990-х рр. конфлікт вивчають і в Україні. Серед перших дослідників – А. Ішмуратов, Г. Ложкін, А. Гірник, Є. Головаха, І. Бекешкіна, І. Ващенко. Людство сприймає історію як безкінечну низку конфліктів, оскільки це є основою динамічних суспільних змін. Однак конфлікт не варто сприймати тільки з негативних позицій, асоціюючи його з ворожнечею, оскільки часто він допомагає учасникам зіткнення краще усвідомити свою мету [8].

Збройний конфлікт – це збройна боротьба між державами, або між державою та антиурядовими військовими формуваннями. Щодо міжнародного збройного конфлікту досить довго сперечались навколо доктринального питання, чи вважається війна правовою ситуацією з огляду офіційного оголошення війни однією державою іншій, як це передбачено ст. 1 Гаазької конвенції від 18 жовтня 1907 р., що стосується початку воєнних дій, або внаслідок нотифікації стану війни, розв'язаної щодо третьої держави, згідно зі ст. 2 цієї ж Конвенції. Будь-який спір, що виникає між двома державами і призводить до застосування збройних сил, вважається збройним конфліктом, згідно зі ст. 2, навіть якщо одна зі сторін заперечує наявність стану війни. А тому ні тривалість конфлікту, ні розміри знищення не мають жодного значення. Зауважимо, що підхід до поняття «збройний конфлікт» досить гнучкий і ліберальний, коли такий конфлікт має міжнародний характер, особливо якщо

Йдеться про класичне міжнародне протистояння. Відповідно, збройний конфлікт під час національно-визвольних війн визначається у вужчому розумінні. Безумовно, що поняття «збройний конфлікт» по-різному визначають у разі міжнародного та не міжнародного збройного конфлікту. В першому випадку (згідно зі ст. 2, загальною для Женевських конвенцій) під конфліктом розуміють будь-яке зіткнення між двома або більше державами із застосуванням збройних сил. Не береться до уваги ні тривалість конфлікту, ні кількість жертв. Навіть незначного прикордонного інциденту досить, щоб ситуацію визнали збройним конфліктом. Головною особливістю сучасних міжнародних конфліктів є те, що вони не можуть оцінюватись лише через призму традиційних методів ведення бойових дій. Інформаційно-технічні засоби, соціальні ЗМІ, психологічний інструментарій і багатогранне використання усіх ресурсів оборони і наступу кардинально змінили політику ведення військових дій. У зв'язку з цим, як нове визначення «війни», з урахуванням її багатопланової природи, з'явився термін «гібридна». Вітчизняні та іноземні політологи та дослідники військових конфліктів впевнені, що силове захоплення АР Крим та агресія на Донбасі здійснювались Росією через використання традиційних та нетрадиційних форм і методів ведення війни, а саме: комплексне використання регулярних підрозділів ЗС РФ, економічний тиск, беспрецедентна пропагандистська кампанія, дипломатичне блокування правових механізмів міжнародних організацій по врегулюванню конфлікту і т.д. Саме дії РФ в Україні додали важливі визначальні методики до дискусій з проблематики «гібридної війни» [9]. Таким чином, перебіг українсько-російського конфлікту дає підстави вважати, що гібридна війна – це комбінація традиційних та нетрадиційних методів ведення війни, які включають використання сил спеціального призначення, нерегулярних збройних формувань, підтримку внутрішніх заворушень та сепаратистських рухів, інформаційну війну та пропаганду, дипломатичні заходи, кібератаки, економічний тиск. Наступним поняттям, якому необхідно дати визначення є саме учасник операції об'єднаних сил.

Учасником операції об'єднаних сил є особа, яка бере участь у виконанні бойового завдання із захисту територіальної цілісності своєї країни у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань усіх видів військ Збройних сил армії (флоту), у партизанських загонах та підпіллі, а також у інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час. Статус учасника бойових дій визначається статтями 5 та 6 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»: Так, згідно діючого Закону, до учасників бойових дій відносяться: військовослужбовці ЗСУ, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, особи рядового, начальницького складу та військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також брали участь в антитерористичній операції, або які за рішенням відповідних державних органів були направлені для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки або у відрядження в держави, де в цей період велися бойові дії; учасники бойових дій на території інших країн – військовослужбовці Військово-Морського Флоту, начальницького складу і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ колишнього Союзу РСР (включаючи військових та технічних спеціалістів і радників), працівники відповідних категорій, які за рішенням Уряду колишнього Союзу РСР проходили службу, працювали чи перебували у відрядженні в державах, де в цей період велися бойові дії, і брали участь у бойових діях чи забезпеченні бойової діяльності військ (флотів); всі учасники бойових дій Другої Світової Війни; ветерани УПА, Польської Січі та підрозділів ОУН [10].

Соціальна група це – сукупність людей, що мають загальну соціальну ознаку й виконують суспільно необхідну функцію в загальній структурі суспільного поділу праці й діяльності [11]. Ян Щепанський окреслює соціальну групу як певну кількість осіб (не менше трьох), які пов'язані системою відносин, що регулюються соціальними інститутами, мають спільні цінності та

певний принцип, що забезпечує їх відособлення від інших груп [12, с. 117-118]. Соціальна група не є простою сумою індивідів. Вона набуває специфічних ознак, що не можуть бути зведені до суми якостей її складових. Великі соціальні групи складаються з індивідів із подібними соціальним статусами. Тут поєднується як особистісний так і над-особистісний рівень аналізу. Соціальні групи мікро- та мезорівня об'єднані спільністю стійких та відновлюваних властивостей. На основі притаманних їм властивостей соціальні групи виконують певні функції, без яких не могли б існувати та відновлюватися. Як елементи соціальної структури соціальні групи наявні в певній досяжній для аналізу та спостереження кількості. Але нескінченними є зв'язки та взаємодія соціальних груп. Їх композиція робить соціальну структуру сутнісною характеристикою конкретно-історичного соціального організму. А визначальний у ній характер взаємозв'язку елементів [13, с. 33-35]. Як Щепанський зазначає, що для виникнення соціальної групи необхідно не менше, ніж три особи, що забезпечує наявність системи соціальних відносин; внутрішню організацію, тобто інститути, системи контролю, зразків діяльності.

Наступним поняттям яке потребує визначення є поняття сім'ї. За визначенням Кравченко А. І. сім'я – це група людей, яка пов'язана між собою подружніми взаємовідносинами, стосунками між батьками та дітьми, веденням спільного господарства, виступає первинним осередком суспільства з важливими їй соціальними функціями і завжди займає особливе місце в житті кожної людини [14, с. 275]. Саме родина являє собою унікальний соціальний інститут, за допомогою якого, кожному новому поколінню передається життєвий досвід людства та його головні цінності, зокрема духовні та моральні. Отже, можна сказати, що сім'я як мала соціальна група є важливим елементом системи кожної держави в цілому.

Останнім поняттям дослідження, яке потребує визначення є соціальна робота. В теорії соціальної роботи дається кілька визначень. Автори Т. Семигіна та І. Мигович підкреслюють що під соціальною роботою розуміється професійна діяльність соціальних інституцій, державних та

недержаних організацій, груп і окремих індивідів із надання допомоги у здійсненні успішної соціалізації особам чи групам людей у випадках, коли за відсутності належних умов у суспільстві або особистих вад їх соціалізація утруднюється, призупиняється або відбувається у зворотному напрямі (десоціалізація). Також потрібно звернути увагу на аспект розуміння соціальної роботи, пов'язаний із досягненням і забезпеченням соціальної справедливості [15, с. 22-40]. Тобто соціальна робота – це професійна діяльність працівників, яка пов'язана із наданням різнопланової допомоги та підтримки різних категорій населення, зокрема людей які опинилися в скрутному життєвому становищі [16, с. 11].

Таким чином, у нашому дослідженні саме сім'я учасника Операції Об'єднаних Сил знаходиться в центрі уваги, тому який би вид соціальної допомоги не довелось б їй надавати, спочатку потрібно визначити особливості об'єкта, вибрати відповідні кошти, створити функціональне управління спланувати види роботи та сформулювати особливі цілі та мету, спрямовану на досягнення позитивного результату.

1.3. Принципи та методи дослідження соціальної роботи з сім'ями учасників ООС

Постійне накопичення знань та досвіду, пізнання навколишньої дійсності збагачують способи, методи проникнення людини у різні сфери суспільного життя. Існують різні класифікації методів залежно від ознак, що покладені в їх основу: ступінь загальності, поширеність, зміст і характер діяльності та ін. За першою ознакою виділяють всезагальні (філософські), загальнонаукові, та спеціальні методи. Оскільки соціальна робота є на даному етапі її розвитку такою, що базується на досягненнях психології та соціології, то методи соціальної роботи спираються на результати психологічних і соціологічних досліджень, використовуються спільно з методами психології, соціології,

власне соціальної роботи. Існують такі методи дослідження в соціальній роботі: загальнонаукові – аналіз, синтез, індукція, дедукція, спостереження і т.д.

Аналіз – метод дослідження, який включає в себе вивчення предмета або явища шляхом мисленого або практичного розчленування (розкладання) його на частини з метою вивчення. Кожна з виділених частин повинна аналізуватися окремо в межах єдиного цілого. Аналіз, як метод дослідження в цій роботі був використаний задля того, щоб визначити поняття які стосуються сімей учасників ООС та військовослужбовців, те як вони впливають на вирішення тієї чи іншої проблеми, та те як вони взаємопов'язані і доповнюють одне одного.

Синтез – це метод вивчення об'єкта в його цілісності, в єдності а також у взаємному зв'язку його частин. В процесі наукових досліджень синтез пов'язаний з аналізом. У дослідженні соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців синтез був використаний для того, щоб зрозуміти які саме чинники можуть сприяти виникненню проблем сімей учасників ООС, напрямки та способи реалізації їх вирішення.

Індукція – це метод дослідження при якому за частковими факторами та явищами встановлюються загальні принципи і закони. Так, в нашому дослідженні індукція використовується для побудови цілісної картини її як явища через аналіз окремих чинників. Аналіз конкретних прикладів соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців, дає підстави для узагальнення та визначення закономірностей здійснення цієї діяльності. Протилежним методом являється дедукція.

Дедукція – це метод, при якому часткові положення виводяться із загальних. Так, на основі загальних законів здійснення соціальної роботи з сім'ями учасників збройних конфліктів. Цей метод дослідження визначає його кінцевий результат, тобто метод логічного виводу від загального до часткового. Треба вважати важливим те, щоб ці два методи використовувались в комплексі.

Крім загальнонаукових методів, які ми проаналізували в дослідженні необхідно використовувати емпіричні методи дослідження проблеми. Таке важливе місце серед них займає метод спостереження. Під спостереженням

науковці та дослідники сприймають цілеспрямоване вивчення поведінки і діяльності особистості в ситуаціях, заснованих на їх безпосередньому сприйманні. В ситуації сімей учасників збройних конфліктів спостереження може виступати як основний метод дослідження психологічних проблем які виникають у дітей військовослужбовців, що в свою чергу призводить до виникнення різноманітних проблем. Емпіричні методи включають в себе опитування, тестування, та інші методи психології та соціології, що можуть бути використані для дослідження соціальної роботи, її ефективності з даною категорією клієнтів, а саме з родинами військовослужбовців.

Опитування – цей метод характеризується збором первинної вербальної інформації, який базується на безпосередній (інтерв'ю) або опосередкованій (анкетування) соціально-психологічній взаємодії. При проведенні опитування фіксуються оцінки, думки, враження, надії особистості. Інколи можуть траплятися помилки, коли дослідник інтерпретує емпіричну інформацію як факт або стан процесу. Ця помилка не має траплятися в дослідженні. Метод опитування базується на пропонуванні учаснику дослідження серії запитань, відповідаючи на які він надає досліднику деяку інформацію про себе. Цей метод проводиться як в усній (бесіда), або в письмовій формі (анкета). Існують два види запитань: відкриті та закриті. Серед методів психології особливе місце посідає метод тестів. На відміну від інших методів цей метод спрямований не на дослідження психічних явищ для отримання тих чи інших даних, а на вимірювання вже відомих психологічних особливостей випробуваних способом тестів.

Бесіда – це метод отримання інформації про індивідуально-психологічні особливості в процесі безпосередньої вербальної комунікації за спеціальною програмою. Можливість вести спостереження за співбесідником під час особистого спілкування дозволяє досліднику при необхідності змінювати напрям розмови на підставі спостережуваних жестів, міміки, інтонації, робити висновки щодо його особистого ставлення до фактів, про які він повідомляє. Неприпустимо, щоб бесіда перетворилася на розпитування чи допит. Метод

бесіди відіграє допоміжну роль, оскільки всю інформацію дає сам опитуваний. Тому бесіду як метод дослідження треба використовувати на початковому етапі для підготовки людини до участі в експерименті. Часткові, спеціальні методи – це специфічні способи пізнання і перетворення окремих сфер реального світу, що притаманні тій чи іншій конкретній системі знань. Мета зумовлює сукупність способів її досягнення; принципи дають змогу з багатьох методів обрати найефективніші у цих умовах. Усвідомлення та врахування такого діалектичного взаємозв'язку між ними – є методологічною основою соціальної роботи.

Метод самоспостереження або інтроспекція –це метод психологічного дослідження, що полягає в спостереженні дослідника за власними почуттями, думками та ін.; тобто спостереження людини за змістом та актами власної свідомості. Метод спостереження побудований на здатності людини усвідомлювати свою особистість, тому застосування його зумовлене рівнем розвитку в особистості самосвідомості. Такий метод застосовується до людей спороможних зробити звіт про зміст власних думок, уявлень тощо. Метод спостереження використовується при дослідженні інтересів особистості, при дослідженні почуттів, уявлень в професійній продуктивності в працездатності тощо [17, с. 168].

Таким чином, соціальна робота з сім'ями учасників ООС та членами їх сімей є важливою складовою соціальної політики нашої держави, і завдяки таким пріоритетним напрямкам, як профілактика, соціальний супровід, корекційна та реабілітаційна робота, займає важливе місце в успішній соціалізації дітей, формуванні відповідальності батьків за дітей, налагодженню їх позитивної та вдалої взаємодії.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ

2.1. Сім'ї військовослужбовців як об'єкт соціальної роботи

Одним із головних завдань державної соціальної політики на сьогоднішній день є захист та повноцінна підтримка сім'ї, як важливої ланки соціуму. В нашому дослідженні, така підтримка стосується родини військовослужбовця Збройних Сил України, яка на сьогоднішній посідає одне з провідних місць у соціальному устрої держави. Об'єктом діяльності соціального робітника з родиною учасника військових дій є конкретна сім'я (індивід), включена в соціальне військове середовище. Конкретною метою соціальної роботи є організація позитивно спрямованої життєдіяльності сім'ї військовослужбовця та гармонізація її взаємодії із соціальним середовищем [18, с. 147-151]. При цьому слід враховувати те, що саме взаємозв'язок родини військового та соціального середовища, в якому вона функціонує, обумовлює основні завдання цієї роботи, а саме:

- 1) Створення умов для формування соціальної стійкості сім'ї до сприйняття та подолання важких життєвих ситуацій;
- 2) Підвищення потенціалу соціалізуючої дії сім'ї на своїх рідних;
- 3) Відновлення та підтримка активності родини;
- 4) Стимулювання потреби членів сім'ї у трансформації соціальних знань у процесі соціальної взаємодії;
- 5) Досягнення такого кінцевого результату, за якого необхідність у соціальній підтримці родини зникне [19, с. 147-151]. Суть соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців та її ефективність залежать від багатьох чинників, а насамперед, від типу кожної конкретної родини, особливостей її життєдіяльності, професіоналізму соціальних працівників, які працюють з сім'єю, наявності зацікавлених у позитивному вирішенні проблеми партнерів

(родичів, працівників військового підрозділу, соціальних служб, навчально-виховних закладів, оточення сім'ї та ін.).

Під час соціального процесу в родині військового фахівця почергово виступає в трьох основних ролях:

1) Порадника (інформує родину про важливість та можливості взаємодії подружжя між собою та з дітьми; розповідає про розвиток дитини; дає педагогічні поради щодо виховання дітей);

2) Консультанта (консультує з питань сімейного законодавства, організації соціальної взаємодії та налагодження позитивно спрямованої життєдіяльності в сім'ї; інформує про методи виховання, орієнтовані на конкретну родину; пояснює батькам способи забезпечення умов, необхідних для нормального розвитку та виховання дитини в сім'ї);

3) Захисника (захищає права індивіда родини у випадку, коли відбувається порушення законних прав та свобод, нормальних умов життєдіяльності чи деградація особистості: алкоголізм, наркоманія, жорстоке ставлення до дітей тощо) [20, с. 31-44].

Форми соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців прийнято класифікувати за наступними ознаками: складом та кількістю учасників (індивідуальні, групові, масові); тривалістю (одноразові заходи, постійно діючі, «пульсуючі»); перспективою (розраховані на близьку перспективу, розраховані на середню перспективу, розраховані на віддалену перспективу); місцем проведення (стаціонарні, виїзні, циклічні); мірою самостійності учасників (групи самопомоги, взаємодопомоги; ті, які працюють за допомогою консультанта, родини, які працюють під безпосереднім керівництвом соціального працівника); рівнем творчості (інформаційні, репродуктивні, тренувальні, творчі); видом діяльності (ігрові, комунікативні, трудові, навчальні); умовами здійснення (екстрені, звичайні); характером спілкування (безпосередні, опосередковані); метою (спрямовані на збір та аналіз інформації, участь у формуванні сімейної політики та завдань соціально-педагогічної роботи, участь у реалізації сімейної політики і проведенні соціального

супроводу родини, профілактику неблагополуччя та його рецидивів, узагальнення результатів, контроль за якістю соціальної роботи); складністю побудови (прості, складні, комплексні) [21, с. 16-17]. Для забезпечення ефективної соціальної діяльності соціальний працівник співпрацює з керівництвом військового підрозділу, частини, в якій служить військовослужбовець Збройних Сил, різноманітними соціальними службами, державними та недержавними установами та організаціями, навчальними закладами. Окремо, варто зазначити, що соціальна робота з військовослужбовцями та їх сім'ями здійснюється за допомогою певних методів: а) Організаційні методи – прийоми і способи діяльності, використовувані для вирішення організаційних завдань в галузі соціальної роботи, поділяються на: організаційно-розпорядчі; організаційно-координаційні; організаційно-інструктивні; організаційно-технічні та ін. Дані методи допомагають соціальному працівнику адекватно організувати соціально-правову допомогу та підтримку військовослужбовцям та їх сім'ям інформувати їх про повноваження та обов'язки різних ланок управління, органів соціального захисту і соціальних служб; б) Педагогічні методи направлені на надання соціальної допомоги людині як окремо взятому індивіду і як члену соціуму, в якому відбувається процес соціалізації та соціальної орієнтованості. Виділяють три основні групи цих методів: методи формування свідомості особистості (понять, суджень, переконань, оцінок); методи організації пізнавальної, практичної діяльності та поведінки (доручення, завдання та ін.) Дані методи допомагають вирішувати проблеми розвитку особистості військовослужбовців та членів їх сімей забезпечувати адекватний процес їх соціалізації, одночасно впливаючи на свідомість, діяльність та поведінку; в) Соціально-психологічні методи – це комплекс методів (способів, прийомів взаємодії з об'єктами соціальної роботи), умовно поділюваних на кілька груп. Методи психологічного дослідження: спостереження – систематичне та цілеспрямоване сприйняття психічних явищ з метою вивчення їх змісту та специфічних змін в певних умовах. Ефективність, точність

спостережень залежать від поставленого завдання, ступеня досвідченості та кваліфікації спостерігача; експеримент – активну співучасть у соціальній ситуації з боку дослідника, реєструючого супутні зміни в поведінці або стані досліджуваного об'єкта. Якщо досліджувана область невідома, або погано вивчена, або система гіпотез відсутня, застосовують різновиди експерименту, а саме:

1) Лабораторний експеримент – проведений в спеціально обладнаних приміщеннях, що дозволяє контролювати всі змінні і обумовлює високий ступінь надійності та достовірності результатів. Однак в умовах цього експерименту випробуваний рідко поводить себе так само, як у реальних життєвих ситуаціях, що різко знижує його достовірність, оскільки поведінка і стан людини змінюються зі зміною навколишніх умов;

2) Природний експеримент – перевірка гіпотез за допомогою вивчення особистісних особливостей та поведінки людини в природних умовах в рамках повсякденного життя;

3) Формуючий експеримент – поєднання методів дослідження з методами впливу, що дозволяє регулювати психічні процеси, впливати на особливості особистості і її поведінки, одночасно перевіряючи наукові гіпотези. Дані методи дозволяють соціальному працівникові виявляти психологічні відхилення свідомості військовослужбовців та їх сімей і допомагаючи їм усвідомити свої хвороби, наставити їх на шлях, що веде до розв'язання як внутрішньо-особистісних, так і міжособистісних конфліктів.

4) Соціально-економічні методи – сукупність прийомів і способів, за допомогою яких здійснюються дії, що враховують соціальні інтереси і потреби людей, визначаються шляхи їх задоволення [22, с. 350-354].

В грамотній організації технологій соціальної роботи особлива увага зосереджується на виокремленні специфічних функцій та сфер соціальної діяльності з сім'ями військовослужбовців ЗСУ, а саме:

– діагностична функція, яка зумовлює сферу соціальної діагностики і прогнозування. Соціальній діагностиці підлягають: а) власне соціальні

потреби сімей військовослужбовців; б) міра розвитку цих потреб і їхнього задоволення в конкретній військовій частині, військовому містечку, гарнізоні, місці компактного проживання військовослужбовців і членів їхніх сімей; в) міра розвитку інфраструктури конкретного військового соціуму і її відповідності потребам його мешканців; г) міра оптимальності і гармонійності взаємодії військовослужбовців і членів їхніх сімей із середовищем їхнього перебування;

– обслуговуючу функцію, яка зумовлює розвиток відповідної сфери соціально-побутового обслуговування;

– адаптаційну функцію, якій відповідає сфера соціальної адаптації (реадаптації) сімей військовослужбовців та становлення кожного члена сім'ї як сім'янина, члена колективу, фахівця та ін.;

– превентивну, профілактичну та корекційну функції, які формують сферу соціальної профілактики і корекції поведінки членів сімей військовослужбовців та умов, факторів військового середовища;

– реабілітаційну функцію, що зумовлює розвиток і функціонування сфери соціальної реабілітації і реалізується стосовно тих сімей військовослужбовців, які мають несприятливу, негативну динаміку розвитку; військовослужбовців і членів їхніх сімей, які зазнали психотравмуючого впливу військової служби;

– анімаційну функцію, яка зумовлює формування і функціонування сфери соціально-культурного розвитку і пов'язана не лише з організацією дозвілля сімей військовослужбовців, але і з гуманізацією вільного часу кожного члена військового соціуму;

– освітню функцію, що зумовлює розвиток сфери підготовки і перепідготовки кадрів і охоплює військовослужбовців, які звільняються або вже звільнилися з військової служби, а також членів їхніх сімей, та пов'язана з їхньою професійною орієнтацією, перепідготовкою на нові для них спеціальності і працевлаштуванням відповідно до потреб місцевого або регіонального ринків праці;

- прогностичну функцію, яка дозволяє прогнозувати перспективи розвитку і задоволення потреб сімей військовослужбовців;
- організаційно-розпорядчу функцію, яка зумовлює розвиток і функціонування сфери менеджменту соціально-педагогічної діяльності;
- функцію забезпечення сприятливих соціально-екологічних умов для життєдіяльності і розвитку сімей військовослужбовців, що передбачає діяльність з усунення негативних факторів, поліпшення умов праці і побуту військовослужбовців, сприяння підвищенню можливостей працездатності військовослужбовців і здатності їх сімей до соціального функціонування;
- функцію розвитку соціальних комунікацій, яка полягає у ліквідації напруженості, конфліктів, особливо в закритих військових містечках, відірваних від широких соціальних контактів;
- функцію соціальної освіти, яка формує відповідну їй сферу соціальної освіти та проявляється у проведенні симпозіумів, семінарів, конференцій соціальних педагогів, які працюють з сім'ями військовослужбовців, організації вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду соціальної діяльності; виданні і поширенні наукової, навчальної і методичної літератури з соціальної роботи у військовому середовищі; презентації програм і проектів соціальної діяльності з сім'ями військовослужбовців [23, с. 43]. Функції соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців тісно пов'язані з її напрямками. Основні напрямки соціальної діяльності з родинами військових зумовлюються проблемами, які виникають у кожній конкретній сім'ї. Їх можна одночасно вважати і цілями, що можуть конкретизуватися у вигляді певних завдань. До напрямків роботи соціального працівника з сім'ями військовослужбовців зумовлюються проблемами, які виникають у кожній конкретній сім'ї. Їх можна одночасно вважати і цілями, що можуть конкретизуватися у вигляді певних завдань. До напрямків роботи соціального працівника з сім'ями військовослужбовців належать:

соціальна допомога, соціальний захист, соціальна підтримка, соціальне забезпечення, соціальне обслуговування, соціальне посередництво, соціальна адаптація, соціальна діагностика, соціальна профілактика, соціальна корекція, соціальна реабілітація, підготовка до цивільного життя та організація освітньо-дозвілєвої діяльності [24, с. 49-58]. Окремим питанням в соціальній роботі постає соціальний захист дітей в умовах проведення бойових дій в Україні.

Система міжнародного захисту прав дітей як складова частина захисту прав людини, сформувалася лише після Другої світової війни в процесі діяльності Організації Об'єднаних Націй, одним із основоположних принципів якої було проголошення поваги до прав людини без дискримінації. Було прийнято цілу низку міжнародних документів, спрямованих на захист прав дітей (Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Факультативний протокол 2000 р. до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у військових конфліктах, та соціальних прав) [25, с. 82]. На сьогоднішній день питання участі дітей з військових конфліктах не втратило своєї актуальності. У доповіді Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей та військових дій від 25 липня 2016 р. зазначено, що конфлікти істотно впливають на дітей. За спеціальними даними з питань Сирії, внаслідок конфлікту в Сирійській Арабській Республіці загинуло понад 400 тис. осіб, зокрема тисячі дітей. У 2015 році в Афганістані зафіксовано найбільшу кількість жертв серед дітей за всю історію систематичного збору ООН даних про кількість постраждалих серед цивільного населення, який ведуть з 2009 року. Такою ж самою залишається ситуація в Сомалі: у 2016 р. кількість зафіксованих порушень була на колишньому рівні; кілька сотень дітей викрадено, зевербовано, піддано експлуатації, жорстоко вбито та покалічено. Найгірша ситуація склалася в Південному Судані, де діти стали жертвами шести тяжких порушень, допущених, зокрема, під час жорстких

військових наступальних операцій проти опозиційних сил. Погіршення стану в липні 2016 р. викликає особливу тривогу за долю дітей. Запеклі збройні зіткнення в Іраку і напад «Ісламської держави Іраку і Леванту» на цивільне населення стали причиною загибелі тисяч мирних жителів, зокрема безлічі дітей. Наростання конфлікту в Ємені супроводжується вербуванням, вбивством і каліченням дітей, нападом на школи і лікарні, які набувають небезпечних масштабів» [26].

Питання забезпечення прав дітей в умовах військових конфліктів досліджували І. С. Басова, О. А. Біда, А. Б. Блага, О. М. Дручек, Т. Г. Корж-Ікаєва, Н. В. Лесько, А. В. Пшенична та ін. Безперечно можна сказати, що здійснення прав дитини є для багатьох держав досить складним у мирний час і тим складнішим в період збройних конфліктів. Водночас основним принципом міжнародного гуманітарного права має бути особливе заступництво і захист дитини, а також те, що діти в будь-яких конфліктних та надзвичайних ситуаціях завжди повинні отримувати необхідний захист першими. В Україні через збройний конфлікт на сході та анексію Автономної Республіки Крим виникла критична ситуація зі забезпеченням прав людини, зокрема й дітей. Ще до початку цих подій на обліку соціальних служб перебувало понад 386 тис. сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, в яких виховується більш ніж 609 тис. дітей. Їх кількість збільшилася ще понад 1 млн вимушених переселенців, кожний шостий з яких є дитиною. За даними делегації України під час відкритих дебатів Радбезу ООН щодо дітей та збройних конфліктів, 68 дітей загинули і 186 отримали поранення на сході України з початку конфлікту. За повідомленням дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), за період конфлікту на сході України загалом постраждало близько 580 тис. дітей [27]. У цьому контексті варто погодитися з А. В. Пшеничною, яка зазначає, що в умовах проведення АТО в Україні потребують спеціального механізму правового забезпечення своїх прав діти, яких умовно поділено на дві категорії: діти, переміщені з тимчасово окупованих територій та районів проведення антитерористичної операції, та діти, які знаходяться на тимчасово окупованих

територіях, де органи державної влади тимчасово не здійснюють своїх повноважень. Не зважаючи на існування значної кількості нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти захисту прав дітей, за даними Гельсінської спілки, «сьогодні дуже мало правових норм, які встановлюють особливості правового регулювання права дітей в умовах збройного війни». З 2014 р. прийнято низку законів України, норми яких містять тільки загальні, недеталізовані положення щодо соціально-правового захисту дітей під час збройного конфлікту [28, с. 419-424].

Відповідно до Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремих категорій громадян» від 29 жовтня 2014 р. звернено увагу на необхідність вирішення питання щодо навчання дітей учасників бойових дій і дітей, батьки яких загинули під час участі в антитерористичній операції. До 2016 р. фактично єдиною спеціальною правовою нормою, що врегульовувала статус дитини в умовах збройного конфлікту було положення ст. 30-33 Закону України «Про охорону дитинства», які не відповідали ситуації, що склалася в Україні. Для удосконалення системи забезпечення прав дітей в Україні, шляхом удосконалення механізмів та процедур прийняття рішень щодо захисту дитини за місцем її фактичного перебування, розвитку соціальних послуг з підтримки сімей з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини, постраждали внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів, Верховна Рада України 26 січня 2016 р. прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми». Норми цього Закону спрямовані на посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми. Зокрема, внесено зміни та доповнення до Сімейного кодексу України, законів України «Про місцеве самоврядування», «Про місцеві державні адміністрації», «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про безоплатну правову допомогу», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та

приведено норми чинного законодавства України у відповідність до Конвенції ООН про права дитини, посилено їх спрямованість на удосконалення механізмів попередження соціального сирітства; захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів, забезпечення права кожної дитини виховуватись в сім'ї, насамперед в рідній. Також цей Закон визначає повноваження органів опіки та піклування щодо захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених дітей, зокрема дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування; розширює повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо розвитку соціальних послуг з підтримки сімей з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини; створює правові підстави для тимчасового влаштування дітей в сім'ї патронатних вихователів і запровадження послуги «сімейного патронату». У Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» удосконалено систему заходів та дій органів держави стосовно дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей без супроводження дорослих, а також підтримки сімей з дітьми, зокрема шляхом визначення, що усі функції щодо захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених дітей покладаються на органи опіки та піклування за місцем фактичного перебування дитини. Це дасть змогу забезпечити оперативне влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї українців, зокрема шляхом усиновлення, та вирішувати інші проблеми дітей і сімей, які віднесені до компетенції органів опіки та піклування. До Закону України «Про охорону дитинства» внесено зміни й доповнення, спрямовані на удосконалення системи захисту дітей шляхом введення механізму прийняття рішень щодо дитини на основі принципу «забезпечення найкращих інтересів дитини»; викладено ст. 30 у новій редакції і доповнено Закон ст. 301 «Захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів»; визначено поняття «дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах» і «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», уточнено поняття та заходи їх соціального захисту. Внесені зміни також акцентують увагу, що державна

політика у сфері охорони дитинства має насамперед передбачати заходи з розвитку послуг для підтримки сімей з дітьми. Крім цього, в Законі України «Про охорону дитинства» потрібно ще закріпити поняття «дитина-жертва збройного конфлікту», «дитина, яка перебуває в зоні збройного конфлікту», як внаслідок, варто визначити умови їх соціального захисту та органи, відповідальні за це. Крім цього, потрібно співвіднести таких осіб з категоріями дітей, які потребують додаткового захисту, дітей, які розлучені зі сім'єю. Існує низка інших проблем, яка виникала у зв'язку з прийняттям цього Закону. Так, змінами до ст. 30 Закону України «Про охорону дитинства» визначено, що участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, враховуючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни забороняються. Особи, винні у зазначених діях, мають нести кримінальну відповідальність відповідно до законодавства. Однак ця норма не була підкріплена відповідними змінами до Кримінального кодексу України, а тому на сьогодні відсутні правові механізми притягнення до відповідальності за втягування або використання дітей у воєнних діях чи збройних конфліктах. Законопроект розроблено для встановлення додаткових гарантій для дітей, постраждалих внаслідок перебування у зоні збройного конфлікту, воєнних дій, у районах проведення операції об'єднаних сил, тимчасової окупації території України; закріплення на законодавчому рівні визначення правового статусу дітей-жертв збройного конфлікту, механізмів забезпечення прав дітей, передбачених як національним законодавством, так і міжнародними актами [29, с.11]. В умовах проведення ООС в Україні важливе місце в системі забезпечення прав та свобод людини займає соціально-правовий захист дітей як найбільш вразливої групи населення. Соціально-правовий дітей в умовах війни – це перш за все

забезпечення державою належних умов для юридичного закріплення, реалізації, охорони, захисту та відновлення соціального захисту дітей під час військового конфлікту. Для вдосконалення законодавства у сфері соціального захисту учасників ООС, вимушених переселенців та осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, а також членів їх сімей потрібно:

1) розробити стратегію соціального захисту учасників ООС, вимушених переселенців та осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, а також членів їх сімей;

2) провести моніторинг та експертизу нормативно-правових актів з метою виявлення суперечностей та прогалин у чинному законодавстві про соціальний захист учасників ООС, вимушених переселенців та осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, а також членів їх сімей;

3) закріплення пункту «210.370.100 – Соціальний захист учасників ООС, вимушених переселенців та осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, а також членів їх сімей» у Класифікаторі галузей законодавства України;

4) видання зводу законів про соціальний захист учасників ООС, вимушених переселенців та осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, а також членів їх сімей.

Підводячи підсумки вищесказаного, варто зазначити, що оптимізація соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців та їх сімей можлива за дотримання таких умов:

- створенням мережі спеціалізованих соціальних служб;
- наявністю фахівців соціальної діяльності спеціальної підготовки щодо роботи у військовому середовищі та вирішення проблем військових та їхніх сімей;
- організацією самодопомоги і взаємодопомоги родин військових;
- задоволенням різноманітних потреб членів сімей військовослужбовців, що виникають у процесі взаємодії із соціальним військовим середовищем;

– формуванням дієвої соціальної політики держави загалом та кож у сфері соціального захисту військових та їхніх сімей. Перспективними напрямками подальшого наукового пошуку є майбутнє дослідження шляхів вирішення проблем військовослужбовців та членів їх сімей.

2.2. Реалізація прийомів самодопомоги учасникам бойових дій

Події, які останнім часом відбулися в нашій країні та змінили напрямок її розвитку свідчать про те, що кожен громадянин повинен бути готовим до того, що в будь-який момент може опинитися в непередбачуваних та екстремальних для свого життя обставинах. В цих обставинах психіка людини піддається значному впливу стрес-факторів, внаслідок яких, розвиваються стресові розлади, а саме у військовослужбовця бойові психічні травми, що в майбутньому зазвичай супроводжується розвитком посттравматичних стресових розладів. Якщо одна людина в змозі подолати наслідки таких обставин, то для іншої потрібна термінова допомога психологів, соціальних робітників та інших компетентних спеціалістів. В тому випадку, якщо поряд немає відповідного фахівця, військовій людині потрібно самотужки оволодіти усіма прийомами та техніками психологічної самодопомоги.

Для того щоб точніше розкрити суть цих прийомів, потрібно спочатку дати визначення тим явищам, які виникають у військовослужбовця в умовах збройного конфлікту. Основна реакція учасників бойових дій на війну – це безпосередньо бойовий стрес. Організм людини починає активно адаптуватися в таких умовах. Включається напруженість механізмів саморегуляції, формується пристосувальна поведінка для дій в небезпечних для життя умовах. Екстремальна стресова ситуація – це суворе та жорстоке випробування на міцність усіх фізичних та психічних можливостей. Тобто кожна людина може зіткнутися з тим, чого не може зрозуміти та відчуті те, що раніше не відчував ніколи. Психіка кожної людини індивідуальна та специфічна, проте, існує немало спільних рис в тих реакціях, якими людина відповідає на небезпеку, необхідність дати відсіч противнику, брак часу та інформації та інше [30].

Психічне переживання перед боєм зветься тривожним очікуванням. В цей період (дні, години) у військовослужбовця можуть виявлятися такі ознаки: метушливість, зайва балакучість, глибока заклопотаність, часте куріння, бажання якнайшвидше іти в бій, підвищена чутливість до усіх новин та звісток. Настрій змінюється часто й легко, від неприємно-томливого до підвищено-веселого стану. В інтелектуальній сфері може спостерігатися: безперервний потік усіляких думок, зниження концентрації уваги, нездатність зосередитися на чому-небудь, очікування чого-небудь важкого та неприємного. Характерними об'єктивними показниками можуть бути: прискорення пульсу (понад 90 ударів за хвилину у стані фізичного спокою); збільшення частоти дихання (до 20-30 подихів за хвилину); підвищення температури тіла до 39 градусів та ін.) Такий стан відображає процес уявної психологічної підготовки, настроювання організму на ті небезпеки та труднощі, з якими доведеться зіткнутися в бою. З психологічної точки зору, психічний стан військовослужбовців в очікуванні бою – стан тривожного очікування. Цей стан переживає більшість, хоча ступінь вираженості його у різних людей не однаковий, в залежності від багатьох умов та факторів. В період підготовки і очікування бойових дій ти повинен бути постійно в процесі діяльності (чищення зброї, обслуговування техніки). За відсутності корисної діяльності виникають роздуми, різні передчуття, розповсюджуються тривожні чутки, зароджується страх перед невідомістю, може статися зниження бойового духу. Справитися з нападом тривоги можна спробувати самостійно за допомогою наступних прийомів: по-перше сформулювати подумки, а потім промовити вголос, що саме викликає страх. Якщо є можливість, потрібно поділитися своїми переживаннями з оточуючими людьми. При наближенні нападу страху дихати потрібно неглибоко та повільно – вдихати через рот, а видихати через ніс. Також як приклад можна спробувати таку вправу: зробити глибокий вдих, затримати дихання на 1-2 секунди, видихнути. Повторювати вправу потрібно 2 рази. Потім зробити 2 неглибоких повільних вдихи-видихи. Чергувати глибоке та нормальне дихання до тих пір, поки не покращиться самопочуття. Друга

вправа впливає безпосередньо на підсвідомість, та повинна стати звичкою кожного військовослужбовця який перебуває в зоні проведення збройних конфліктів. По-перше потрібно закрити на невеликий проміжок часу очі, зробити 8-10 коротких та енергійних вдихів і повільних та тривалих видихів. Після цього потрібно кілька разів напружити та розслабити м'язи тіла. Повторити подумки 2-3 рази так звану “формулу безстрашності” за типом: я спокійний та впевнений у собі, я впевнений у своїх товаришах, знаю, що вони не підведуть, я рішучий та сміливий, готовий до всього та все зможу. Та все ж потрібно враховувати те що, психіка кожної людини різна, а тому при будь-яких обставинах психічні переживання особливо у військових призводять до посттравматичних стресових розладів [31, с. 6-8].

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – це відстрочена за часом психопатологічна комплексна реакція на психотравматичні події, що сформувалась в цілісний синдром. Розвивається через 1-6 місяців після стресогенної події. Симптоми ПТСР можуть виникнути раптово, поступово або нагадувати про себе час від часу. Вони можуть з'являтися, ніби нізвідки, а можуть запускатися чимось, що нагадує про страшну подію або якимось пов'язано з нею: місце події, шум, запах, певні слова чи образи [32, с. 10]. Кожна людина відчуває ПТСР по-своєму, існують три основні симптоми: а) нав'язливе намагання переосмислити неприємні події, відтворення їх в уяві (зокрема, у сновидіннях); б) намагання уникати того, що нагадує про травму (наприклад, місця події); в) підвищені тривожність і емоційне збудження, постійна настороженість, підозрілість. Додаткові ознаки ПТСР: гнів і дратівливість, почуття провини, сорому або самозвинувачення, зловживання алкоголем чи наркотиками, почуття недовіри та зради, депресія і почуття безвиході, суїцидальні думки, фізичні болі, поверхневий та неспокійний сон, жахливі сновидіння, нездатність згадати цілі епізоди пережитої травми.

Таким чином, психічні розлади, які пов'язані зі стресом під час військових дій, стають надалі одним з головних внутрішніх бар'єрів на шляху подальшої адаптації людини до повоєнного життя. Тому на даному етапі

необхідний цілеспрямований аналіз досвіду інших країн у пошуку ефективних психологічних моделей і методів консультування, психокорекції та психотерапії ПТСР, створення в Україні спеціальних центрів для надання психологічної допомоги, а також прискорена спеціальна підготовка достатньої кількості фахівців для психологічної допомоги учасникам бойових дій (військовослужбовцям і мирному населенню), у яких уже спостерігається або буде спостерігатися ПТСР.

2.3. Правове забезпечення соціального захисту сімей учасників ООС в умовах військового конфлікту в Україні

На сьогоднішній день нормативно-правова база, яка регулює питання правового захисту військовослужбовців, основу якої складає ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 р. не забезпечує повністю реального соціального та правового захисту військовослужбовців та їх сімей та вимагає її вдосконалення та завершення. Всі ці питання досліджуються багатьма військовими вченими. Зокрема, питання соціального захисту, як елементу конституційно-правового статусу військовослужбовців розглядалися у наукових працях Пашинського В.Й. Питання реалізації соціальної політики у Збройних Силах України, у тому числі соціальних гарантій військовозобов'язаних, та методи їх вирішення на законодавчому рівні досліджуються Алещенко В.І. У працях М. І. Карпенко розглядаються проблеми правової роботи в Збройних Силах України щодо забезпечення соціального захисту військовослужбовців та громадян, звільнених із військової служби у запас, та членів їх сімей [33, с. 4]. В нашій державі склалася система нормативно-правових актів, різної юридичної сили, які повинні регулювати питання соціального та правового захисту військових, їх конституційних прав та свобод, гарантій щодо їх реалізації. За юридичною силою такі нормативно-правові акти поділяються на такі рівні: конституційне регулювання (Конституція та конституційні закони); міжнародно-правове

регулювання (міжнародні договори та угоди); законодавче регулювання (закони України); регулювання підзаконними нормативно-правовими актами. Конституційне регулювання соціального захисту військовослужбовців здійснюється на основі Конституції України. Так, ст.17 Конституції України визначає гарантії соціального та правового захисту військових: «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей» [34, КУ України]. Саме такі конституційні положення є правовою основою для інших законодавчих актів щодо правового захисту військовозобов'язаних.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції та повинні відповідати їй. Норми Конституції є нормами прямої дії та гарантують захист конституційних прав та свобод людини, у тому числі соціальний та правовий захист військових безпосередньо на підставі цих норм Конституції України. Та незважаючи на те, що норми Конституції України є нормами прямої дії, вони не можуть детально врегулювати всі аспекти соціального захисту військовослужбовців. Тому закріплені Конституцією України норми потребують своєї конкретизації та розвитку в законах, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, наказах Міністерства оборони України та в інших нормативно-правових актах. Міжнародно-правове регулювання соціального та правового захисту військовослужбовців здійснюється на основі правових норм, що містяться у міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які, відповідно, є частиною національного законодавства України. При цьому під міжнародним договором України мається на увазі договір, укладений у письмовій формі з іншою країною або іншим суб'єктом міжнародного права, який є джерелом міжнародного права, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, та незалежно від його конкретного найменування (угода, договір, пакт, протокол тощо). Ці чинні

міжнародні договори після ратифікації Верховною Радою України стають частиною національного законодавства (ст. 9 Конституції України). У тому випадку якщо міжнародним договором, ратифікованим Україною, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, тоді застосовуються правила міжнародного договору [35, с. 540]. Але це не стосується випадків, коли положення міжнародного договору суперечать Конституції України – за ч. 2 ст. 9 Конституції України укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. До основних міжнародно-правових актів, що стосуються соціального та правового захисту людини і громадянина, і з якими узгоджується Конституція України та відповідні нормативні акти України, належать: Загальна декларація прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.) [36, с. 55-62]; Міжнародний пакт про громадські та політичні права (прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р.) Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р.) та інші. У своїй основі положення міжнародних пактів містять важливі положення про соціальний та правовий захист особи, у тому числі і військовослужбовців. З огляду на особливий характер виконання повноважень військової служби Міжнародні пакти про права людини передбачають можливість обмеження деяких прав військовослужбовців. Наприклад, у ст.8 п.2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права мається на увазі введення законних обмежень права на створення професійних союзів та участь у їх діяльності, для осіб, що входять до складу збройних сил, поліції та державної адміністрації. Міжнародний пакт про громадські та політичні права також містить положення про можливість обмеження права на свободу асоціацій, для осіб, котрі входять до складу збройних сил і поліції. (ст. 22 п. 2)

У сучасних умовах великого значення набувають міжнародно-правові акти, що закріплюють основні права військовослужбовців у період ведення бойових дій. Найважливішими з них є: Женевська конвенція про поліпшення участі поранених і хворих у діючій армії; Женевська конвенція про поліпшення участі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; Римський статут Міжнародного кримінального суду (прийнятий 17 липня 1998 р.) та інші [37, с. 62-82]. Такі міжнародно-правові акти містять правові норми, які визначають особливості забезпечення прав та соціального захисту військових під час ведення бойових дій, надають їм право на застосування зброї, захищають їх життя і права під час перебування у полоні, а також визначають відповідальність за вчинення військових злочинів [38, с. 37-40]. Міжнародно-правові акти з прав людини мають дуже важливе значення для становлення в Україні правової держави, правового регулювання та забезпечення прав людини, у тому числі і військовослужбовців, у відповідності до міжнародних стандартів прав людини. Основними правовими актами, що регулюють права та свободи людини і громадянина, включаючи також військовослужбовців, у правовій державі виступають закони. Саме вони, як вища форма прояву державної волі народу, являються правовою основою для всіх інших правових актів. Закон – це нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної влади, який регулює найважливіші питання суспільного життя, встановлює права та обов'язки громадян, має юридичну чинність та приймається з дотриманням особливої законодавчої процедури. До законодавчого регулювання соціального захисту військовослужбовців, належать Закони України: «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», ЗУ «Про Збройні Сили України», ЗУ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ЗУ «Про статус ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ та їх соціальний захист» та інші законодавчі акти, які

регулюють питання соціального захисту військовослужбовців в Україні [39, ЗУ України].

Основним законодавчим актом, який регулює питання соціального та правового захисту військовослужбовців є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців, членів їх сімей». Цей закон регулює питання забезпечення їх прав і свобод, соціального і правового захисту військовослужбовців, членів їх сімей та обмеження деяких прав у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби, а саме: військовослужбовці мають право брати участь у виборах, бути обраними до рад всіх рівнів, брати участь у всеукраїнському і місцевих референдумах; разом з тим, військовослужбовці не можуть бути членами будь-яких політичних партій, організаційних рухів, організовувати і проводити страйки; гарантується свобода совісті і право вільно задовольняти свої релігійні потреби; гарантується свобода наукової, технічної та художньої творчості; військовослужбовці не можуть займатися підприємницькою діяльністю, але, разом з тим, держава гарантує їм матеріальне та інше забезпечення у розмірах, що стимулюють інтерес у військовій службі (грошове, речове забезпечення). Також цим законом визначається порядок реалізації права військовозобов'язаних на відпочинок, а саме: тривалість робочого дня та розподіл службового часу; порядок надання основних та додаткових відпусток; забезпечення медичної допомоги та санаторно-курортного лікування та відпочинку. Закон визначає порядок забезпечення військовослужбовців житловими приміщеннями: до отримання постійного житлового приміщення військовослужбовцям повинні надаватися службові житлові приміщення; військовим виплачується грошова компенсація за тимчасову аренду житла. Також в цьому законі передбачається право на отримання освіти: військовослужбовцям дозволяється навчатися в інших навчальних закладах без відриву від служби в порядку, визначеному Положенням про проходження громадянами України військової служби у ЗСУ та право щодо безкоштовного проїзду військовослужбовця та членів його родини у відпустку в межах України, при переведенні до нового місця служби,

до місця проживання при звільненні з військової служби. Щодо пенсійного забезпечення військовослужбовців цей закон встановлює, що час перебування громадян України на військовій службі зараховується до їх страхового стажу, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби [40, ЗУ України].

Слід також відзначити, що правові норми, які стосуються прав військовослужбовців, а саме питань соціального захисту, дублюються в інших законах, які регулюють порядок створення та діяльності військових формувань в Україні. Так, у ЗУ «Про Збройні Сили України» йдеться в ст. 16 «Соціальний і правовий захист військовослужбовців, членів їх сімей та працівників Збройних Сил України», яка фактично дублює правові норми Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» У цій статті безпосередньо передбачено, що держава забезпечує соціальний та правовий захист військовослужбовців, членів їх сімей, працівників Збройних Сил України, осіб, звільнених у запас або у відставку; військовослужбовцям гарантується одержання за рахунок держави житла, фінансового, речового, медичного та інших видів забезпечення; військовослужбовці мають право на пільгове санаторно-курортне лікування та відпочинок та на медичне обслуговування; особам, звільненим з військової служби, надається перевага у працевлаштуванні на державну службу та отриманні освіти за державний рахунок [41, ЗУ України].

Особливе місце серед нормативно-правових актів, що регулюють питання соціального захисту військовослужбовців займає Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Цей закон визначає умови, норми і порядок пенсійного забезпечення військовослужбовців, а саме: особливості призначення пенсій військовим: право військовослужбовців вибирати вид пенсії, якщо вони мають право на різні державні пенсії; розміри пенсій залежно від вислуги років та мінімальні пенсії; надбавки до пенсій; підвищені розміри пенсій по інвалідності; пенсії у разі втрати годувальника та інше [42, ЗУ України]. Важливими кроками щодо

продовження законотворчої діяльності в галузі правового забезпечення соціальних гарантій особового складу Збройних Сил України стали Закони України «Про статус ветеранів військової служби та ветеранів органів внутрішніх справ та їх соціальний захист». Укази Президента України серед нормативно-правових актів, що регулюють питання соціального та правового захисту військових, займають дуже важливе місце. По-перше, вони визначають основні напрями державної політики щодо забезпечення соціального захисту, конституційних прав та свобод військовослужбовців; по-друге, містять у собі конкретні норми щодо їх реалізації. Так, Указ Президента України «Про Положення про проходження громадянами військової служби, їх права та обов'язки, пов'язані з проходженням військової служби, у тому числі, питання соціального та правового захисту, наприклад, порядок грошового та матеріального забезпечення, порядок реалізації права на відпустку та ін.» До актів центральних органів виконавчої влади, які регулюють питання соціального та правового захисту військовослужбовців, реалізації прав та свобод військовослужбовців, належать, як правило, накази Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Голови Служби безпеки України та ін. Наприклад у Збройних Силах України діє ціла низка наказів Міністра оборони України, що визначають питання різних видів забезпечення військовослужбовців.

Отже, можна сказати, що на сьогоднішній день в Україні склалася система нормативно-правових актів, яка регулює питання соціального і правового захисту військовослужбовців, що включає в себе конституційне регулювання (Конституція та конституційні закони); міжнародно-правове регулювання (міжнародні договори та угоди); законодавче регулювання (закони України); регулювання підзаконними нормативно-правовими актами. Ця система характеризується великою кількістю нормативних актів, різної юридичної сили, їх непослідовністю, дублюванням правових норм, у правових актах різної юридичної сили, відсутністю єдиної термінології, правових механізмів забезпечення соціального захисту військовослужбовців. Правові

норми, що містяться в цих актах, не відповідають сучасному стану суспільних відносин, носять чисто декларативний характер і не мають механізмів їх реалізації. Для подальшого вдосконалення нормативно-правового регулювання соціального і правового захисту необхідно прийняти новий закон, який врегулював би питання соціального захисту, прав та свобод військовослужбовців. Такий закон повинен базуватися на таких основних положеннях: чітке законодавче визначення питань прав військовозобов'язаних та їх обмежень; законодавче визначення пільг та компенсацій, що надаються у зв'язку з обмеженням прав та їх відповідність економічним можливостям держави; адресне надання пільг та компенсацій кожному військовослужбовцю та його сім'ї; наявність гарантій та механізмів реалізації прав військовослужбовців; встановлення відповідальності за порушення визначених законом прав військових. На основі нового закону про соціальний захист військовослужбовців та членів його сім'ї необхідно розробляти інші нормативно-правові акти з урахуванням особливостей та умов проходження служби різними категоріями військовослужбовців та сучасних економічних можливостей держави. Реалізація цього закону буде сприяти забезпеченню реального соціального захисту військовослужбовців, як складової військової реформи, створенню сучасної професійної армії, що забезпечує надійну оборону України, підвищенню бойової готовності та боєздатності Збройних Сил України.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМЕЙ УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ

3.1. Досвід соціальної роботи з сім'ями учасників операції об'єднаних сил в Україні та в інших країнах світу

На сьогоднішній день в українському суспільстві з'явилася нова соціальна група яка має назву – ветерани бойових дій локальних конфліктів. Соціальний статус цієї групи поки остаточно не визначений, а тому вони не мають можливостей для отримання в повному обсязі послуг, що забезпечують ефективної соціальної адаптацію. Цей факт однозначно впливає і на рівень соціальної підтримки сімей військовослужбовців, адже їх статус як категорії клієнтів соціальної роботи теж потребує однозначного та чіткого визначення. Аналіз закордонного досвіду щодо підтримки військовослужбовців та членів їх сімей має важливе значення для досягнення мети нашої роботи.

Зокрема зазначається, що станом на 1 вересня 2020 року до Мінветеранів комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, утворених в Міністерстві оборони України, МВС, Мін'юсті, Національній поліції, Національній гвардії, СБУ, Службі зовнішньої розвідки, Адміністрації Держприкордонслужби, Адміністрації Держспецтрансслужби, Генеральній прокуратурі України, Управлінні державної охорони, Адміністрації Держспецзв'язку, ДСНС, ДФС надали інформацію про те, що 398 941 особа отримала статус учасника бойових дій із числа осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України та брали безпосередню участь

в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, зокрема, у 2019 році – про 23 138 осіб, з початку 2020 року – про 20 826 осіб [43].

Конституція України визначає соціальну орієнтованість держави разом із правом на соціальне забезпечення її громадян. Зокрема, йдеться про соціальний захист громадян України, які безпосередньо перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших збройних формуваннях, а також членів їх сімей. Ці аспекти узгоджуються з міжнародними та європейськими положеннями соціального забезпечення, закріпленими, зокрема, в Загальній декларації прав людини та Європейській соціальній хартії. Зважаючи на багаторічну відсутність національного досвіду з участі у військових подіях українських громадян та події на сході нашої держави є актуальним вивчення міжнародного досвіду і запровадження кращих механізмів регламентації соціального захисту учасників збройних конфліктів. До країн, які досягли високого рівня соціального захисту військовослужбовців, можна віднести Сполучені Штати Америки, велику Британію, Францію, Німеччину. Також є доволі цікавим досвід Хорватії та Грузії. Кожна з демократичних країн піклується про свої збройні сили та про військових, які безпосередньо пройшли військові дії та мають військовий досвід, якого потребує кожна країна. Така опіка з боку держави здійснюється через державні соціальні та гуманітарні програми. Наприклад в США налічується близько 27 млн колишніх військовослужбовців та 46 млн членів їх сімей, які так чи інакше мають право на отримання пільг. Відповідно до законодавства країни до таких основних пільг для ветеранів Збройних сил США належать такі: виплати допомоги по інвалідності; програми професійної реабілітації, надання допомоги в отриманні освіти, психотерапевтичної допомоги ветеранам війни та підтримки у подальшому працевлаштуванні; виплати допомоги з безробіття; медичне обслуговування здійснюване на пільгових умовах; страхування життя; надання позик на

будівництво житла; організація похорону та інші види послуг. Окрім цього, військові пенсіонери та члени їх сімей мають право на безкоштовний перельот в рейсах Міністерства оборони США як на території країни, так і за її межами за умови наявності вільних місць. Військовослужбовці на пенсії та члени їх сімей також мають право на безкоштовне використання соціальної інфраструктури військових баз: військових готелів, кемпінгів, пільгових магазинів, аптек, центрів підтримки родини та дитячих центрів, спортивних комплексів та полів для гольфу. Для використання пільг досить наявності спеціальної ідентифікаційної карти військового пенсіонера. Відповідно до американського законодавства військовослужбовці на пенсії мають також істотні податкові пільги. Всі виплати, які одержуються пенсіонерами від Міністерства у справах ветеранів Сполучених Штатів Америки, звільнюються від стягнення прибуткового податку. До таких виплат відносять допомогу в одержанні освіти, підвищенні кваліфікації, гранти, продовольчі виплати та пенсії з інвалідності. Окрім того, за винятком 9 штатів, де відсутній регіональний прибутковий податок, 14 штатів повністю звільняють військових пенсіонерів від податків і ще 26 штатів надають звільнення від податків тим, хто отримує військові пенсії з інвалідності. Взагалі організація пенсійного забезпечення громадян США, звільнених з дійсної військової служби, сприяє високій перспективності служби в національних збройних силах та збереженню в них найбільш підготовлених фахівців, а також сприятливо впливає на морально-психологічний стан особового складу. Аналіз досліджень досвіду роботи з учасниками збройних конфліктів у США та роботи багатьох українських волонтерів свідчить, що найкраще відбувається процес соціально-психологічної реабілітації та повернення до мирного життя у громадських структурах УБД, у яких вони збираються [44]. Одним із напрямків такої роботи є проведення різних масових заходів, що привертають увагу до проблем ветеранів, або заходів із їх вшанування. Останнім часом все більше набирають популярності ветеранські ігри (спортивні змагання), до яких залучають як інвалідів (які демонструють унікальну силу духу та характер, що надзвичайно

повчально для молодого покоління), так і ветеранів війни на Сході України, що створює умови та можливість відволікатися від трагічних спогадів. В офісах громадських організацій ветерани часто створюють умови для змістовного відпочинку, а саме ветеранські клуби, де є можливість відволіктися, взяти цікаві книги, а головне – поспілкуватися з бойовими товаришами, які розуміють один одного, що дає можливість зняти стрес без звернення до психотерапевта. Все це однозначно оздоровлює і психологічний клімат в родинях. Дає можливість для об'єднання, підтримки і переживання почуття гордості за свого батька, сина, брата, який сприймається родиною як герой-переможець і під час мирного життя [45, с.8]. Отже, досвід Сполучених Штатів Америки показує ефективність комплексної системи адаптації ветеранів, на яку виділяються суттєве фінансування (в США щорічно виділяється більше 60 млрд доларів). За декілька років зуміли побудувати дієву систему реабілітації ветеранів. Можна сказати, що в країні на законодавчому рівні затверджені належні норми соціального забезпечення, як і в усіх провідних країнах – членах НАТО.

У Великій Британії також функціонує ефективна система соціального захисту військовослужбовців, яка складалась за роки багатовікової історії. Виконавчим державним органом, який несе відповідальність за соціальний захист військових та їхні сім'ї, є Міністерство оборони, а саме підрозділ Ветеранів Великої Британії «Veterans UK». Основна задача та функція якого – допомога та підтримка ветеранам, надання пенсійного забезпечення та компенсацій. До складу його підрозділу входить Служба захисту ветеранів (VWS), яка надає підтримку ветеранам через національну мережу «менеджерів із добробуту» у Великій Британії та Ірландії. Крім Міністерства оборони, наданням соціального захисту та підтримки займаються Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти та громадські організації (Combat Stress, Big White Wall, SSAFA, Medical Assistance, The Royal British Legion та ін. Основну допомогу військовослужбовцям надають громадські організації та благодійні фонди, держава виконує координаційну функцію між приватними ініціативами, що розробляють проєкти підтримки військових. Основними нормативно-

правовими документами, які визначають порядок проходження військової служби є такі закони: «Про армію» (1975 р.) та «Про резерв» (1996 р.), Військова доктрина Великобританії (1996 р.), а також положення Королеви Великої Британії про армію (1975 р.) Основні пільги ветеранам надаються у рамках соціальних програм:

1) Програми компенсації військовослужбовцям (Armed Forces Compensation Scheme);

2) Програми пенсійного забезпечення інвалідів війни (War Disablement Pension);

3) Програми пенсійного забезпечення вдів та вдівців військових, які загинули (War Widows and Widowers Pension);

4) Програми пенсійного забезпечення учасників військових конфліктів (War Veteran Pension). Значну увагу Міністерство оборони приділяє вирішенню житлових питань військовослужбовців та їх сімей, надаючи пільгові умови на купівлю власного житла після звільнення зі служби. У випадку оформлення кредиту або іпотеки на житло держава сплачує до 30% за кредитом. Також учасники збройних конфліктів та члени їх сімей мають право на безкоштовне медичне обслуговування, безкоштовне забезпечення в деяких випадках медикаментами та санаторно-курортне лікування (наприклад у разі інвалідності) [46, с. 118-122].

Федеративна Республіка Німеччина – проводить миротворчу діяльність для підтримки безпеки, подолання кризових ситуацій та уникнення конфліктам на міжнародному рівні. Збройні сили постійно модернізуються, підвищують імідж військовослужбовців, рівень їх соціального забезпечення, заохочуючи суспільство до військової служби. Збройні сили Німеччини мають найбільшу армію за чисельністю військових серед західноєвропейських країн, яка станом на 2019 р. налічувала 182 496 військових. Виконавчим органом, що відповідає за соціальне забезпечення та соціальний захист військовослужбовців – є Міністерство оборони, а саме спеціальні відділи, на які покладено функції соціального та правового захисту учасників збройних конфліктів. Федеральний

парламент через спеціальні комісії бере участь у формуванні політики соціального захисту військових. Функції соціального захисту покладено також на адміністративно-господарські управління гарнізонів та соціальну службу Збройних Сил. Соціальна служба забезпечує допомогу та консультаційну підтримку військовим, ветеранам та членам їх сімей у всіх питаннях. Співпрацює також з установами та асоціаціями сімейного піклування, службою добробуту та військовою пастирською опікою. Значну роль в забезпеченні соціальної допомоги відіграють військові профспілки, військове капеланство, а також громадські волонтерські організації. Можна виділити Інститут довіреної особи, який у ФРН є функціональним та показовим для інших країн. Основна мета діяльності довірених осіб є захист прав військовослужбовців, взаємодія з громадськими організаціями ФРН та інших держав. Військове законодавство постійно оновлюється відповідно до ситуацій. Конституційні права та обов'язки закріплює Основний закон ФРН, який містить в собі 20 статей, присвячених військовозобов'язаним. Правові гарантії та статуси військових закріплені в «Законі про правове становище військовослужбовців» (1956 р.), «Закон про соціальну компенсацію» (1957 р.), «Закон про підвищення привабливості служби у Федеральних Збройних Силах» (2015 р.) та багато інших нормативно-правових актів. В державі діє ефективна система соціальних гарантій та компенсацій ветеранам військової служби. Грошове забезпечення військових, інвалідів війни та ветеранів являється однією з найважливіших складових соціального захисту. Систему складають пенсії, соціальні виплати, надбавки та субсидії. Військові та члени їх сімей мають право на безкоштовне медичне обслуговування. Функціонує система соціального страхування військовослужбовців, яка включає в себе медичне страхування, добровільне страхування на тривалу допомогу, сімейне страхування та ін. Також діє спеціальна федеральна служба, яка займається професійною перепідготовкою ветеранів на інші спеціальності та допомагає в пошуку роботи [47, с. 14-26].

Велику увагу Міністерство оборони ФРН приділяє заходам психологічної адаптації учасникам збройних конфліктів, особливо на території зарубіжних

країн. Для подолання посттравматичних стресових розладів по всій території Німеччини діють спеціальні центри надання допомоги постраждалим. Існує психосоціальна мережа (Psychosozialen Netzwerkes), де працюють представники медико-санітарної, психологічної та соціальної служб. Значну підтримку надають євангельські та католицькі військово-релігійні служби.

У Франції сформовано дієву систему соціального захисту учасників збройних конфліктів. Бере активну участь у міжнародній політиці та діяльності миротворчих сил, будучи членом Ради Безпеки ООН, НАТО та інших об'єднань.

Створений ще у 1831 р. для участі у військових діях та міжнародних операціях Іноземний легіон, який є професійною військовою елітною частиною, на сьогоднішній день налічує більше 8 тис. осіб. Іноземний легіон брав участь у вирішенні збройних конфліктів ХХ ст., в таких країнах як: Індокитай, Алжир, Перська Затока, Мадагаскар та на Баканах. Військовозобов'язаним Франції, які беруть участь у бойових діях, надається високий рівень грошового забезпечення та соціального захисту. Виконавчим органом являється Міністерство збройних сил. Функції та мета соціального захисту також покладені на Соціальну службу збройних сил, Обсерваторію охорони здоров'я військових, Національне бюро у справах ветеранів та жертв війни, Асоціацію бойового світу, інші урядові та неурядові організації [48, с. 105].

Основні напрямки соціального захисту є: пенсійне забезпечення, охорона здоров'я, консультативна та правова допомога, грошове забезпечення, професійна адаптація, вирішення житлових питань та підтримка членів сім'ї військовослужбовців. Особливу увагу приділяється професійній адаптації учасникам бойових дій після звільнення зі служби. Процес адаптації військових звільнених зі служби фінансується та контролюється Міністерством збройних сил. Гарантії адаптації поширюються на всі категорії військовослужбовців незалежно від вислуги років [49, с. 88].

Звільненим військовим гарантується можливість зарахування в резерв посад цивільної служби в публічно-правових установах та організаціях.

Неурядові організації приділяють особливу увагу рекламній діяльності та підтримці іміджу учасників бойових дій як дисциплінованих, відповідальних працівників. Значна увага в соціальному забезпеченні посідає допомога в наданні житла. Реалізацією житлових програм для військових займаються житлові підрозділи адміністративного управління Міністерства збройних сил та Національне агентство по поліпшенню житлових умов країни. Учасники збройних конфліктів мають право на першочергове забезпечення житлом. Для адаптації військових демобілізованих із зони ООС, та членів їх сімей, більшість з яких не мають можливості самостійно забезпечити себе та свою родину житлом, це питання є надзвичайно актуальним. За обставинами, які складаються в державі у зв'язку з проведенням бойових дій, військовослужбовці, які набули статусу УБД, переважна більшість не має власного житла або потребує поліпшення житлових умов. У цьому питанні важливе значення відіграють цільові державні житлові програми, однак вони не в змозі повністю вирішити житлові проблеми військовослужбовців та їхніх сімей. Так, в Державному бюджеті передбачається субвенція місцевим бюджетам на будівництво (придбання) житла для окремих категорій, а саме для сімей загиблих військових, а також для інвалідів з числа військовослужбовців, та потребують поліпшення житлових умов.

Також дуже важливою соціальною допомогою та підтримкою для сімей учасників бойових дій є пільги, що надаються по догляду за дитиною. Міністерство оборони компенсує частину коштів на оплату послуг дитячих установ. У разі загибелі військовослужбовця його родині має бути збережений приблизно той самий рівень життя, який забезпечувався раніше.

Досвід Хорватії є доволі цікавим і також може бути частково застосований в нашій державі. У боротьбі за свою незалежність у 1991–1995 рр. брало участь майже вся доросла чоловіча частина населення. За даними Реєстру ветеранів Хорватії, у 2017 р. кількість військових становила 505, 2 тис. осіб, а це практично 12% населення. За роки своєї незалежності в країні сформована ефективна система соціального захисту військовослужбовців. Основним

виконавчим органом, який реалізує політику соціального захисту ветеранів, є Міністерство у справах ветеранів Хорватії. Метою Міністерства є реалізація державної політики, а саме надання медичної, а також соціальної допомоги учасникам бойових дій, збереження цінностей та поваги суспільства до ветеранів. При цьому Міністерстві у справах ветеранів створений Хорватський будинок ветеранів, сучасний реабілітаційний заклад, який встановлює стандарти якості надання комплексної допомоги ветеранам, а також жертвам війни. Міністерство у справах ветеранів співпрацює з Міністерством оборони та іншими органами виконавчої влади, Асоціаціями Вітчизняної війни та Кооперативами хорватських військових. Соціальний захист ветеранів та учасників збройних конфліктів у Хорватії регулюється законами «Про права ветеранів Хорватської Вітчизняної війни та членів їх сімей» (2004 р.), «Про захист військових та цивільних інвалідів війни» (1992 р.) та ін. Ветеран Вітчизняної війни згідно із законодавством – це людина, яка організовано брала участь у захисті незалежності, територіальної цілісності або суверенітету Хорватії. Учасники збройних конфліктів мають право на: медичне страхування. Слід зазначити, що ветерани забезпечені широким спектром соціальних пільг та гарантій: подвійний стаж; мінімальна пенсія, яку захисник може отримати до досягнення пенсійного віку за умови перебування більше 100 днів у зоні проведення бойових дій; виплата стипендій та оплата навчання; безкоштовні акції в товариствах; одноразова річна матеріальна допомога; професійна реабілітація; житловий кредит; медична та психологічна реабілітація [50].

У Грузії державна політика щодо ветеранів передбачає розробку та виконання державних та місцевих цільових програм для забезпечення гарантій та пільг, систему заходів щодо їх реалізації, виділення з державних та місцевих цільових програм для забезпечення гарантій та пільг, систему заходів щодо їх реалізації, виділення з державного та місцевих бюджетів коштів на фінансування програм соціального захисту військових. Основним виконавчим органом є Державна служба у справах військовослужбовців, яка підпорядковується уряду країни. Нормативно-правове забезпечення

регулюється Законом держави «Про ветеранів війни і Сил Оборони» (1995 р.) та Національною оборонною доктриною. До учасників військових конфліктів відносять учасників боїв за збереження територіальної цілісності Грузії, свободу та незалежність в Абхазії службовців та працівників міністерств оборони, внутрішніх справ та безпеки Грузії та державного департаменту розвідки, у тому числі і звільнених у запас військових, цивільних осіб, добровольців зарахованих до військових формувань, що брали участь у бойових операціях. Соціальна допомога поширюється на членів сім'ї (батьків, неповнолітніх дітей, дружин) та передбачає собою виплату пенсій та гарантій соціального захисту відповідно до законодавства Грузії. Органи державної влади та місцевого самоврядування сприяють діяльності громадських об'єднань ветеранів, надаючи їм фінансову та організаційну допомогу відповідно до законодавства країни. З метою надання соціального захисту, зважаючи на на конфлікти, було прийнято закон щодо внутрішньо переміщених осіб із окупованих територій. У 2007 р. ухвалено Стратегію, якою передбачається кожні два роки оновлювати план заходів для створення умов для безпечних та гідних умов проживання. Уряд Грузії визначив три головні цілі щодо вирішення проблем внутрішньо-переміщених осіб – це поліпшення житлових умов, підвищення соціально-економічних умов, а також широке ознайомлення суспільства з проблемами сімей військовозобов'язаних. Одним із головних пріоритетів Грузії, як і України, є членство в НАТО. Слід зазначити, що реформи, які здійснюються у військовій сфері, відповідають основним вимогам для членства в НАТО [51].

Високий рівень ефективності механізмів реалізації політики соціального захисту США, Великої Британії, Німеччини, Хорватії та Франції дають можливість зробити висновок про те, що перевагою цих країн є налагодженість комунікацій та результативність заходів з учасниками бойових дій та членами їх сімей. Військове законодавство та пільгове забезпечення постійно оновлюється відповідно до потреб військовослужбовців та членів їх сімей. Соціальний супровід та захист (реабілітація та адаптація) є одними з

найважливіших та найнеобхідніших складників у військовому законодавстві, в межах якого передбачається турботу і про військових і про їх родини. Саме такий підхід до утвердження та підтримання життєвого рівня військовослужбовців і їх сімей сприяє додержанню належного морально-психологічного стану у збройних силах, позитивно впливає на процеси вдосконалення та підтримання високого рівня боєготовності та боєздатності, а також на спроможність якісно та вчасно виконувати різноманітні задачі сектору безпеки й оборони держави. Важливо зазначити, що досить високий рівень соціального захисту у провідних державах НАТО мають усі категорії військовослужбовців та їх сім'ї – від рядового до вищого офіцерського складу. Такий стан позитивно впливає на залучення до збройних сил найбільш розвинених в інтелектуальному та фізичному плані осіб та створення досить високої конкурентної спроможності військової служби. Узагальнення досвіду цих країн світу щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, дає підстави зробити висновок про те, що при формуванні зазначеної державної політики в країнах враховуються такі чинники: традиції, культурні цінності, економічний стан та рівень розвитку суспільства. Особлива увага в зазначених країнах приділяється формуванню престижності військової служби, поваги до армії з боку населення, до військового і його родини, належному забезпеченню соціально-економічних прав та гарантій учасникам та ветеранам війни, їх медичній реабілітації, соціальній та професійній адаптації, поліпшенню рівня життя.

3.2. Застосування методів психотерапії в соціальній роботі з військовими та членами їх сімей

Професія військовослужбовця відрізняється від інших видів діяльності людей постійною емоційною та нервовою напругою, яка обумовлюється безпосередньо характером та умовами роботи. Таким чином психотерапевти як компетентні фахівці створили цілу систему

послуг для широкого кола клієнтів, зокрема і для членів сімей військовослужбовців.

У питанні здійсненні комплексної реабілітації з учасниками збройних конфліктів є сім'я, а саме її роль в житті військовослужбовця. Багато науковців стверджують той факт, що найвагомим фактором соціалізації особистості в житті людини виступає сім'я. У розумінні Сатир В. родина як система містить такі елементи: основні елементи (чоловіки та жінки, дорослі і діти); мету (виховання підростаючого покоління та подальший розвиток всіх її членів); порядок функціонування елементів системи (правила, за якими живе родина, тип спілкування між її членами, особливості їх самооцінки); взаємодію із зовнішнім світом (відношення сім'ї до змін життя) [52, с. 199]. Дослідники переконані, що в разі відсутності будь-якого з елементів, родина потребує допомоги. Враховуючи той факт, що сім'ї учасників військових конфліктів, доволі часто, не в змозі самостійно вирішувати проблеми соціального, психологічного та побутового характеру вони потребують підтримки та допомоги. Варто також зазначити, що тривале перебування учасників військових дій в зоні проведення бойової операції, призводить до проявів неадекватної поведінки під час перебуванні у мирному середовищі. Тобто, у цьому контексті можна поділити позицію науковців про те, що існує ймовірна загроза проявів сприйняття навколишнього середовища через військову призму дійсності, замкненості в собі, тривоги щодо зміни ставлення родини до військового, відчуття боязкості за свою сім'ю, щоб близькі не дізналися про жахи війни. Для цього сімейні психологи мають пояснювати кожному члену родини характерні особливості нової поведінки військовослужбовців та її причини для того, щоб допомогти їм впоратися з психологічними проблемами. У деяких членів сімей (дружин, батьків, дітей) може з'явитися відчуття відчуженості військового від родини. Для цього, сімейний психолог має пояснити, що слід розуміти те, що учасник збройного конфлікту стикався зі складними обставинами під час проведення бойових дій, тому усім членам його родини, відновлення довіри та підтримки, необхідно навчитися знову довіряти

одне одному. З метою швидкого подолання відчуття відчуженості необхідно переглянути та переоцінити сімейні цінності та вдосконалити спектр звичайних сімейних ролей. Окрім цього, з метою налагодження позитивного сімейного клімату в родині, сімейний психолог має наголошувати на тому, що при поверненні військового додому, члени сім'ї можуть стикатися з проблемами у стосунках, а саме: поява нових знайомих та друзів, виникнення почуття підозри невірності другої половини. У такий час членам родини необхідно розмовляти один з одним, обговорювати ті проблеми, які виникають та разом шукати шляхи вирішення проблем. Особливу увагу, необхідно звернути сімейному психологу на дітей військовослужбовців, оскільки вони, залежно від віку, можуть по-різному реагувати на повернення у родину батька бійця або матері. Тому, діти до 12 місяців можуть реагувати на зміни в розпорядку дня, оточенні. Зокрема, у більшості випадків, діти можуть відмовлятися від їжі й навіть втрачати вагу та ставати апатичними. Як засвідчує практика, діти віком від 1 до 3 років можуть необґрунтовано плакати та ображатися, погано спати та влаштовувати істерики, якщо батько чи мати перебуває в стресовому стані. Діти віком від 3 до 6 років можуть також проявляти нетипову поведінку (мати проблеми зі сном, підвищений рівень тривожності, роздратування, відчуття провини). Діти цього віку можуть впадати у гнів, легко роздратовуватися, бути пригніченими або навпаки надміру агресивними, вони систематично можуть скаржитися на біль, або неприємні відчуття. Для дітей віком від 6 до 12 років можуть бути притаманні негативні особистісні реакції. Зокрема, вони можуть бути агресивними й нервовими, капризувати і скаржитися, у них часто можуть траплятися істеричні скандали. Як свідчать практики у такої вікової категорії може з'явитися головний або шлунковий біль і т.д. Дуже часто дошкільнята або молодші школярі турбуються та переживають про безпеку батька вдома. Діти, віком від 13 до 18 років можуть безпідставно хвилюватися, нервувати. Це відбувається, тому, що їм може не сподобатися новий розподіл сімейних ролей під час відсутності батька чи матері та після повернення їх назад додому. У зв'язку з пережитим стресом, підлітки можуть

потрапити до таких груп ризику, а саме: тютюнопаління, зловживання алкоголем, наркотичні засоби, схильність до суїциду та правопорушень [53, с. 8-10]. Таким чином, необхідно, щоб сімейний психолог підготував дитину, незважаючи на вік, до повернення одного із батьків (матері-воїна, чи батька-воїна) додому, огорнути її додатковою увагою та піклуватися про них, проявити розуміння до почуттів дитини, проявляти терпіння до її реакції (агресії, злість, провина). У цьому контексті доцільно, насамперед, обговорити нову ситуацію, яка виникла в родині у зв'язку з поверненням члена сім'ї додому. Сімейний психолог має пояснити усім членам родини, у яку повертається військовослужбовець, що вони можуть знизити ймовірність негативних проявів поведінки демобілізованого лише у тому випадку, коли будуть:

- надавати можливість проводити частину вільного часу віч-на-віч із кожним членом родини або близьким другом;
- підтримувати його у стосунках з іншими, але в той час надавати йому певний час побути наодинці з самим собою;
- спільно проводити дозвілля (відвідувати кінотеатри, театри, свята, культурно-розважальні заходи тощо);
- справедливо розподіляти домашні обов'язки та обговорювати ймовірні нові зобов'язання, які виникають;
- поважати думки та дії кожного члена родини, йти на компроміс чи поступки.

Соціальний працівник має:

- проводити індивідуально-виховну роботу з військовослужбовцями, створити умови для відвертого довірливого обговорення та розв'язання складних життєвих ситуацій;
- проводити профілактичні заходи щодо запобігання агресивної, конфліктної, тривожної поведінки як у військовослужбовців так і у членів його сім'ї;
- проводити тренінгові заняття з військовослужбовцями задля успішної адаптації їх до нових умов мирного життя;

- вивчати соціально-психологічний стан військовослужбовців, а також аналізувати суспільну думку, настрої, які є у близького оточення;
- проводити заходи для підтримки здорового морально-психологічного клімату військовослужбовців;
- піклуватися про соціальний захист військовослужбовців, що брали участь у бойових діях та членів їх сімей, допомагати у відновленні порушених прав та допомагати отримувати соціальну підтримку, яка закріплена законодавчими актами;
- проводити консультування з соціально-правових та сімейно-побутових проблем, які можуть виникнути у військовослужбовців, а також у членів їх сімей;
- піклуватися про створення сприятливих матеріально-побутових умов для військовослужбовців та членів їх сімей;
- сприяти культурному та духовному розвитку військовослужбовців ЗСУ, що були задіяні в проведенні бойових операцій;
- організовувати змістовне дозвілля військовослужбовців та їхніх родин;
- активно взаємодіяти з міськими, обласними та регіональними центрами соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, реабілітаційними центрами, медичними установами, місцевими органами влади, місцевими органами влади, місцевого самоврядування в інтересах проведення спільних заходів щодо створення умов для здорового способу життя військовослужбовців та їхніх сімей.

Реагуючи на всі події та зміни, які відбуваються в нашій державі, усвідомлюючи відповідальність за здоров'я військовослужбовців та їхню подальшу діяльність у реабілітаційній роботі почали використовувати арт-терапію з військовими які мають психоемоційні розлади, прояви деструктивних станів, наслідки ПТСР, тощо. Це пов'язано з тим, що саме арт-терапія не має протипоказань та характеризується певними позитивними ознаками та результатами, а саме : підвищує адаптацію людини до повсякденного життя; полегшує процес налагодження

міжособистісних відносин з іншими людьми; дає змогу створювати особисті взаємовідносини на основі любові у сім'ї; знімає втому, зменшує стрес та негативні емоції; сприяє формуванню позитивних емоцій та розвиває емпатію [54, с. 256].

На сьогоднішній день не існує загальноприйнятого визначення з наукової точки зору поняття «арт-терапія». У Великому тлумачному словнику української мови існує визначення арт-терапії, як методу лікування нервових та психічних захворювань засобами мистецтва та самовираження в мистецтві [55, с. 41]. Науковці по-різному дають визначення арт-терапії. Беручи до уваги зарубіжний досвід впровадження арт-терапії як лікування в Американській та Британській школах, потрібно проаналізувати основні підходи представників цих шкіл, до самого визначення арт-терапії. Наприклад, засновниця арт-терапевтичного методу в США М. Наумбург характеризує арт-терапію як «техніку, що дає людині виражати внутрішньоособистісні конфлікти у візуальній формі та поступово переходити до їх усвідомлення і вербалізації [56, с. 86].

Варто також зазначити той факт, що в англomовних країнах (США та Великобританії) арт-терапія інколи позначена такими термінами, як *art as therapy* (образотворче мистецтво як терапія), або *therapeutic art* (лікувальне образотворче мистецтво). Тобто акцент робиться на терапевтичному впливі самого процесу творчої діяльності, активізації учасників арттерапевтичного процесу, розвитку у них комплексу експресивних навичок. При цьому підході не відбувається заглиблення в клінічні аспекти та складну міжособистісну динаміку, яка пов'язана з арт-терапевтичним процесом [57, с.125]. На сьогоднішній день сформовано три самостійних напрями арт-терапії – психотерапевтичний (медичний), педагогічний та соціальний. Усі ці напрями об'єднує використання творчості у якості лікування, що може відволікти людину від болісних та неприємних переживань.

Останнім часом арт-терапія почала активно еволюціонувати. Її почали активно використовувати у соціальній та освітній сферах, а також однією з важливих галузей використання арт-терапії є «робота з правопорушниками, є спроби застосовувати її безпосередньо в місцях позбавлення волі, в умовах нагляду та реабілітації» Як приклад можна назвати міжнародну асоціацію арт-терапевтів (найвідомішими з них є Американська асоціація арт-терапії, Британська асоціація арт-терапії у Колумбії, асоціації арт-терапії в Онтаріо, організації у Квебеку, Новій Зеландії та Австралії). Щодо України активно діють Всеукраїнська громадська організація «Арт-терапевтична асоціація», Західноукраїнська асоціація арт-психологів та арт-терапевтів, Східноукраїнська асоціація арт-терапії, Східно-Європейська асоціація арт-терапії [58, с. 55].

У нашому дослідженні арт-терапія за рахунок своєї універсальності є ефективним методом лікування психічного стану військовослужбовця у вирішенні проблем таких як: внутрішньо- та міжособистісних конфліктів, кризових станах, травмах, втратах, посттравматичних стресових розладів, при невротичних потрясіннях та розладах [59, с. 240]. Арт-терапія є корисною у процесі надання лікувально-реабілітаційної допомоги учасникам бойових дій з різноманітними захворюваннями та проблемами серед яких ПТСР посідає особливе місце. Образотворча діяльність, являється сама по собі потужним терапевтичним фактором, яка допускає різні способи поводження з художніми матеріалами. Одні з них дають седативний ефект та знімають емоційну напругу, а інші контролюють травматичний досвід. Перенесення травматичної події на образотворчі матеріали та образи також робить арт-терапевтичний процес психологічно безпечним для клієнта, а також для терапевта, створює додаткові можливості для рефлексії. З методологічної точки зору доведено, що робота з образотворчими матеріалами дає можливість подолати почуття гніву, роздратування, образи, сорому, зменшує фрустрацію. Переключення своєї уваги на інші техніки може

допомогти подолати захисні механізми, які допомагають адаптуватися до психічної травми та її наслідків. Завдяки цьому військова людина може усвідомити свої почуття, зрозуміти пов'язані з ними асоціації, побачити новий сенс у минулих подіях та сформувані нові, кращі захисні механізми. Присутність арт-терапевта у роботі з учасниками ООС являється обов'язковою умовою подолання травматичних переживань та сприяє створенню безпечного комфортного простору для їх вираження. У цьому контексті слід зазначити, що сьогодні виокремлюють чотири варіанти застосування арт-терапії: пасивна арт-терапія – передбачає аналіз та інтерпретацію картин, фотографій учасниками арт-терапевтичного процесу; – активна арт-терапія – зосереджена на самостійній творчій діяльності, яка розглядається як лікувальний чинник; поєднання активної та пасивної арт-терапії; навчання учасника арт-терапевтичного процесу творчій діяльності та створення взаємин з арт-терапевтом.

Існують різні форми арт-терапії, проте найбільш розповсюдженими є індивідуальна та групова, кожна з яких має свої різновиди. Інколи, вибір проведення арт-терапевтичних занять залежить від бажання учасників. Варто зазначити, що особливо важливою арт-терапією є для тих учасників, які мають труднощі у вербалізації своїх переживань, де мова йде про малоконтактність, мовні порушення у людей з посттравматичними стресовими розладами. Вони як правило виражають свої емоції в творчості, малюнках і т.д. Події останніх років дають можливість говорити про високу ефективність тренінгу, як одного найефективніших та найпоширеніших з методів в роботі з реабілітації військовослужбовців та їх сімей. Зокрема Могильов В. вважає, що серед труднощів комунікації та спілкування у ветеранів та інвалідів військової служби є відстрочені реакції на психотравмуючий стрес, а особливо той, який відбувся в бойових умовах, або в ситуації яка була пов'язана із ризиком для життя [60, с. 153]. Саме для того, щоб зняти, або послабити труднощі у спілкуванні

для учасників операції об'єднаних сил під час проведення комплексу реабілітаційних заходів найефективніше використовується тренінг. Головні переваги тренінгу К. Рудестам пов'язує з наступними чинниками:

- на тренінгу відбувається прийняття цінностей та потреб інших людей;
- є можливість для отримання ефективного зворотного зв'язку та підтримки від усіх військових, які мають спільні проблеми та переживання;
- в тренінговій групі учасник бойових дій оточений турботою, має змогу адекватно сприймати своїх колег, користується довірою та сам довіряє, отримує допомогу;
- всі учасники тренінгу мають змогу ідентифікувати себе з іншими, на основі використання сталого емоційного зв'язку, а також під час оцінки власних відчуттів;
- групова та тренінгова робота може полегшити процес самопізнання та самодослідження;
- як метод психологічної допомоги групова робота є більш економічно доступна для військовослужбовців.

З точки зору психології тренінг розуміють – як систематичне тренування або вдосконалення певних навичок та поведінки учасників тренінгу. У соціологічному контексті тренінг (від англ. train – навчати, виховувати) – це спеціальний тренувальний режим, процес отримання умінь, знань та навичок у певній галузі [61]. В залежності від мети, завдань, учасників груп, науковцями виокремлюються різні види тренінгів. Проте, варто зазначити, що загальноприйнятої класифікації ще не вироблено. Наприклад, за критерієм спрямованості впливів виділяють тренінги формування навичок, тренінги управлінські, бізнестренінги, соціально-психологічні та психотерапевтичні тренінги тощо. За напрямом тренінги поділяють на три основні категорії:

- комунікативні тренінги (планування часу, вміння правильно вести переговори, розстановка пріоритетів при вирішенні завдань), які позитивно вплинуть на розвиток індивідуальних ділових якостей людини;

– спеціалізовані або професійні тренінги (менеджмент, маркетинг, логістика тощо) сприятимуть удосконаленню професійної діяльності;

– тренінги особистісного зростання (розвиток уваги, лідерських якостей, пам'яті формування стресостійкості тощо). У нашому дослідженні тренінг має бути націлений на психологічну допомогу військовослужбовцям та їхнім сім'ям. У працях Вачкова І. основний акцент робиться на груповому психологічному тренінгу, який передбачає собою сукупність активних методів практичної психології, що «використовується, по-перше, в рамках клінічної психотерапії при лікуванні неврозів, алкоголізму і соматичних захворюваннях; по-друге, для роботи з психічно здоровими людьми, які мають психологічні проблеми, з метою надання їм допомоги в саморозвитку» [62, с. 13]. Психологічний тренінг, у визначенні Бітянової М. – це форма активного навчання, що дає змогу людині «самоформувати» вміння та навички, будувати позитивні міжособистісні відносини, продуктивну професійну діяльність, аналізувати ситуації зі своєї точки зору та з позиції свого опонента чи партнера, розвивати в собі здібності пізнання і розуміння себе та оточуючих у процесі спілкування та спільної діяльності. Цікавим видом тренінгу в соціальній роботі з учасниками бойових дій є адаптивний тренінг. Ідея цього виду тренінгу виникла в контексті вивчення проблем соціально-психологічної адаптації людини до навколишнього середовища. Проаналізувавши загальну логіку та конкретні технології адаптивного соціально-психологічного тренінгу, О. Кравченко представив його головну сутність та проаналізував особливості. По-перше, теорія є необхідною ланкою психотерапії, оскільки саме засвоєння військовослужбовцем закладеного в теорії образу людини та несподіване трактування його проблеми ведуть до реабілітації. По-друге, безумовна пріоритетність особистості людини та зосередження основних зусиль для підвищення її задоволеності від різних сторін життя та сфер соціальної взаємодії. По-третє, потрібна наявність чіткого алгоритму адаптивного тренінгу, а саме:

1. Існування потреб членів сім'ї військовослужбовців (особистісні та соціальні), що є рушійною силою їхніх спонукань, соціальної активності, що, як правило, конфліктує між собою.

2. Виникає проблема необхідності гармонізувати особистісно-соціальну взаємодію військового, який приймав участь у військових діях і його родини.

3. Розв'язання проблем за рахунок створення у внутрішньому світі військового адекватних механізмів, які дозволяють комфортно будувати взаємини з навколишнім світом.

4. Стратегія роботи в межах адаптивного тренінгу безпосередньо охоплює сферу самопізнання, яка відбувається на основі особливостей взаємодії на різних рівнях: особистості та загальнолюдської культури; особистості та ціннісно-нормативного середовища сучасного українського суспільства; особистості та ціннісно-нормативного середовища соціального інституту (насамперед професійного, військового); особистості та найближчого сімейного оточення.

5. Випробування різних стратегій адаптивної поведінки

6. Якісний та кількісний вимір ходу реабілітаційної діяльності у цілому та підведення конкретних підсумків тренінгу [63, с. 104-113]. Також варто враховувати той факт, що при розробці тренінгу, який використовується під час організації реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями необхідно враховувати послідовність його структурних елементів, а саме:

1. вступну частину – початок тренінгу, вступне слово тренера, обговорення правил роботи, формування очікувань;

2. основну частину – визначення рівня інформованості та актуалізація проблеми, надання теоретичної інформації, формування практичних умінь та навичок;

3. заключну частину – підведення підсумків та коментування отриманих результатів.

Тренінгові технології є найбільш ефективною формою реабілітації учасників збройних конфліктів, оскільки тренінг дає змогу учасникам краще пізнати свої психологічні та особистісні характеристики, скорегувати когнітивну модель життєдіяльності, відновити відчуття цінності власної особистості, зміцнити впевненість у собі та в своїх силах, знизити почуття ізольованості, психологічного дискомфорту, сформувати вміння та навички ефективної взаємодії, навчити прийомам психічної саморегуляції, знизити тривожність, агресію, відновити особистісну цілісність та контроль над собою.

Військовослужбовець, повертаючись до мирного життя, часто залишається адаптованим до бойової ситуації, зберігає ту функціональну систему психічних реакцій, яка була сформована під впливом війни. Тому у результаті виникає немотивована агресія по віношенню до близьких та рідних (сварки та бійки у сім'ї, зниження життєвого тону, порушення сну, перепади настрою тощо). Саме так характеризується ПТСР, і без комплексної реабілітації, складовими якої є соціально-психологічна допомога, сімейна психотерапія. На сьогоднішній день сім'ї військовослужбовців стикаються з безліччю проблем різного характеру, причому частіше вони змушені розв'язувати їх самостійно без підтримки з боку державних установ та фахівців.

Більшість дослідників по-різному визначають проблеми сімей, зосереджуючи увагу на характерних ознаках родин військовослужбовців а також на чинниках, що по-різному впливають на функціонування сім'ї а це саме: сім'я яка функціонує без одного з батьків, чоловіка (чи дружини) впродовж тривалого часу; родині часто не вистачає військовослужбовця батька чи матері на свята, дні народження та спеціальні події, оскільки вони можуть перебувати на навчанні, або виконанні бойового завдання; якщо військовослужбовець не задіяний у воєнних операціях, військова служба часто охоплює подовжений робочий день; структура сім'ї налаштовується таким чином, щоб поставити військову службу понад усім та функціонувати за умов відсутності одного з її членів; кожен член родини має справу зі стресом потенційного неповернення коханої людини додому з війни або бойового

завдання, чи навпаки повернення зміненої людини психологічно чи фізично; можливість домашнього насильства, особливо після впливу на військових травмуючих ситуацій [64, с.43-47]. Ще однією проблемою в родинях військових дослідники називають реінтеграцію. Під час розлуки подружжя живе окремим життям. Військовослужбовець функціонує в межах бойової одиниці, за яку він несе відповідальність, натомість вдома його дружина виконує роль чоловіка та справляється з обов'язками, які раніше були розділені на двох. Таким чином проблеми неминуче виникають тоді, коли військовий повертається та розраховує відновити стосунки в родині на тому рівні, на якому вони існували до військових подій. Незалежність дружини стає так званим «проблемним фактором» який заважає чоловіку повернутися і він намагається реінтегруватися у свою родину.

Сім'ї учасників збройних конфліктів закономірно знаходяться у центрі уваги фахівців із соціальної роботи, а їх проблеми становлять одну з найважливіших сфер його професійної діяльності. У практичному аспекті така діяльність вимагає приділяти постійну увагу роботі з сім'ями, надавати їм всебічне сприяння та допомогу у вирішенні широкого кола соціальних питань, а саме: практична робота з сім'ями військовослужбовців, ветеранів військової служби, постійно та на всіх рівнях розгляду умов їх життя; стан моральної атмосфери в їхніх родинях, утвердження в них здорового способу життя; розгляду питань надання житла, фінансового забезпечення, матеріальної допомоги, врахування потреб молодих та багатодітних сімей, сімей військовослужбовців, які загинули під час виконання військових завдань; прояву турботи про організацію дозвілля та сімейного відпочинку, оздоровлення дітей, активного використання можливостей культурнопросвітніх установ та спортивних споруд в інтересах задоволення духовних запитів, розвитку творчих здібностей та фізичного загарування членів сімей; роз'яснення членам сімей учасників бойових дій спрямування зусиль на підвищення престижу міцного сімейного союзу, материнства та батьківства, відповідальності подружжя за збереження сім'ї створення в ній обстановки

високої моральності та взаємної поваги; надання допомоги багатодітним та молодим сім'ям, родинам загиблих військовослужбовців; працевлаштування жінок, розвитку форм надомної роботи [65, с. 171]. Українські вчені конкретизують завдання щодо роботи з сім'ями військовослужбовців, які мають здійснювати соціальні працівники: інформування родини про наявність певних соціальних пільг; психологічна підтримка та відновлення; соціальна та юридична консультація; педагогічна корекція дітей, подолання труднощів у їхньому навчанні; організація елементів малого виробництва, кооперативних форм праці, груп самопомоги і взаємодопомоги; навчання та перенавчання цивільних професій; сімейне консультування з метою адаптації до життя; культурно-дозвіллева діяльність [66]. Люди з обмеженими можливостями, зумовленими хворобою, інвалідністю, відчують необхідність в опорі на близьких їм людей. Вони усвідомлюють, що їх доля в значній мірі залежить від відносин в родині. Від нестачі знань, особистісних особливостей членів сім'ї та ряду інших чинників виникають різні типи реагування, а відповідно і поведінки їх у зв'язку з появою в родині інваліда. Такий момент, зазвичай супроводжується «потрясінням, призводить близьких до стресового стану, викликає почуття розгубленості та безпорадності» Відомо, що в одних випадках у сім'ї існує нерозуміння ситуації, що склалася, і в зв'язку з цим можлива пасивна реакція близьких. В інших випадках спостерігається «раціональне ставлення до появи в сім'ї інваліда або прояв гіперактивності близьких, пошук кращих лікарів, реабілітаційних центрів тощо» [67, с. 49].

Медики вважають, що при наданні медико-психологічної допомоги родичам загиблих існують три періоди у динаміці психічного стану членів їхніх сімей, а саме: етап очікування – характеризується здебільшого яскраво вираженим нервово-психічним напруженням, обумовленим надією на неправдивість отриманої інформації про загибель військовослужбовця. У цей період спостерігаються психологічні стресові реакції з переважанням астено-депресивних реакцій. На даному етапі найбільш ефективним психокорекційним заходом є фармакологічна корекція, спрямована на нормалізацію

функціонального стану. Водночас психологічна корекція дає лише відносний позитивний ефект; етап дозволу – починається з моменту появи офіційних даних про загибель людини, триває близько 3 діб і супроводжується агресивними, істеричними і фобічними реакціями, нерациональними формами поведінки. Негативні емоційні стани переважають над раціональними оцінками та аналізом того, що сталося. На даному етапі найбільш ефективними психокорекційними заходами є соціальна підтримка і фармакологічна корекція функціонального стану родини; етап відносної стабілізації психічного стану – характеризується наявністю переважно астеничних, депресивних та сенситивних реакцій. На даному етапі помічено відносне переважання раціонального компонента над негативними емоційними реакціями. Найбільш ефективними заходами в цей період, на відміну від попередніх, є методи психологічної корекції (раціональна психотерапія, сугестивні методи корекції) на тлі фармакологічної підтримки. У цей період у родичів загиблих військовослужбовців проявляються психосоматичні розлади, загострюються хронічні захворювання.

Зміна соціального статусу родини, тяжкий психологічний стан який не може не позначитися на всіх її членах. Наукові дослідження, проведені за останній час, підтверджують те, що потрібно надавати соціально-психологічну допомогу не тільки колишньому військовослужбовцю або ветерану, а й усім його близьким людям: батькам, дружині, дітям. Саме тому сімейна психотерапія є надзвичайно актуальною для позитивної адаптації як самого військового, так і для всієї родини. Фахівці в цій галузі по-різному визначають сімейну психотерапію. Так, зарубіжні психологи переконані, що це особливий вид психотерапії, спрямований на корекцію міжособистісних відносин, що має на меті усунення емоційних розладів у родині. Успіх соціальної реабілітації учасників військових конфліктів та членів їх сімей багато в чому залежить від уміння обрати найбільш доцільні форми та методи роботи, враховуючи специфіку особливостей різних категорій військовослужбовців. Зарубіжні дослідження допомоги та підтримки ветеранам показують, що зміна відносин у

сім'ї може мати ключову роль у процесі здійснення психологічної допомоги ветеранам. Будь-яка психологічна допомога сім'ям військовослужбовцям повинна базуватися на чотирьох головних принципах:

- 1) повазі до особистих сторін життя родини;
- 2) інформування сім'ї про можливі психологічні наслідки війни;
- 3) поєднанні психологічної допомоги з соціальною підтримкою родини, у тому числі з боку сімей інших ветеранів;
- 4) психотерапевтичному втручанні в життя сім'ї, яка повинна передбачати: обережне вивчення джерел стресу в родині; визначення, які способи поведінки для боротьби з виниклими психологічними проблемами використовують у сім'ї, а які не використовують; інформування родини про різні способи подолання наслідків травматичного стресу; допомога у створенні в родині системи взаємної підтримки; допомога в мобілізації тих сторін сімейних відносин, які здатні її зміцнити та забезпечити розв'язання психологічних проблем [68, с. 134].

З огляду на принципи сімейної терапії, важливо враховувати той факт, що сім'я повинна отримувати цю терапію в своєму повсякденному середовищі, в домашніх умовах. Відпочинок та санаторні програми можуть бути корисними, проте для стійких позитивних змін у сімейних відносинах, терапія повинна відбуватись у сімейному природному середовищі, вдома. При проведенні психологічної реабілітації фахівці рекомендують використовувати мультимодальну форму сімейної психотерапії, яка містить: індивідуальне та сімейне консультування; групову психотерапію окремо з ветеранами та їх дружинами; заняття в групах, що складаються з декількох сімейних пар для вдосконалення комунікативної компетентності, створення системи взаємної соціальної підтримки. На сучасному етапі розвитку сімейної психотерапії одним із найбільш перспективних напрямів з економічної та терапевтичної точок зору прийнято вважати системний. Його представники розглядають родину як цілісну систему. При цьому підході окрема людина не є клієнтом та об'єктом впливу, клієнтом є вся його родина.

3.3. Шляхи оптимізації та вдосконалення соціальної роботи з сім'ями українських військовослужбовців

Актуальність проведення досліджень пов'язана з необхідністю визначення реальних потреб учасників ООС, членів їх сімей, ветеранських організацій, що дають змогу прогнозувати обсяг соціальної роботи, якої вони потребують. У кожному з напрямків модернізації та розвитку державного регулювання соціального захисту учасників Операції об'єднаних сил та членів їх сімей пропонуємо вирішити конкретні практичні завдання, в ході реалізації Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації та соціальної адаптації військовослужбовців.

На підставі самостереження можна сказати, що специфіка психологічної адаптації учасника бойових дій до родинного життя і взагалі до мирного життя потребує часу та відповідального відношення до соціальної роботи саме з цією категорією населення. Для здійснення якісної психологічної реабілітації та взагалі адаптації учасника збройного конфлікту потрібно перш за все враховувати їхні потреби як людини яка повернулася з війни, а потім потреби його близького оточення, сім'ї, друзів, знайомих, звичайно в залежності від того наскільки сильно військовий конфлікт вплинув на психіку військовослужбовця та деструктивно впливає на його особистість. В критичних ситуаціях, тільки робота відповідних соціальних служб в змозі допомогти військовослужбовцю та його сім'ї зберегти взаємовідносини та довіру батька чи матері які знаходяться в зоні проведення ООС або демобілізовані, у всіх інших випадках, сім'я як найближче оточення військового повинна сприяти відновленню його психіки, подолання наслідків ПТСР і взагалі стресу від війни.

Тому є необхідність виділити два основних напрями, в межах яких розроблено заходи з удосконалення нормативно-правового механізму державного регулювання захисту цієї категорії населення та членів їх сімей.

Перший напрям – це заходи спрямовані на забезпечення фізичного, психічного та духовного здоров'я учасників Операції об'єднаних сил та членів їхніх сімей. Другий – це заходи, спрямовані на забезпечення сприятливого зовнішнього середовища. У межах першого напрямку пропонується така робота: психологічна підтримка та супровід; соціальна та професійна адаптація; санаторно-курортне лікування, оздоровлення та відпочинок; медичне забезпечення та лікування (в тому числі і за кордоном) фізична та спортивна реабілітація. У межах другого: вирішення питання житла та землі; забезпечення належного рівня доходу та оптимізації витрат; адміністративно-правового регулювання та удосконалення законодавства; забезпечення особистої безпеки. Такі запропоновані напрямки містять окремі завдання та конкретні проблеми, які потребують опрацювання в межах компетентних органів, що обумовлений взаємозв'язком комплексного підходу. Отже у напрямі психологічної підтримки та супроводу рекомендується вирішення таких задач: забезпечення реабілітації учасників ООС та членів їх сімей; розробити прозорий механізм надання послуг психологічної реабілітації (порядок, вимоги до суб'єктів-надавачів послуг, умови, кваліфікаційні вимоги); забезпечення прозорого механізму розрахунку вартості послуг психологічної реабілітації; налагодження професійного навчання та підвищення кваліфікації психологів з метою набуття навичок та досвіду роботи з травмами та ПТСР; затвердження єдиного державного підходу надання послуг психологічної реабілітації осіб які постраждали від пережитої травми. Пропонується створення Єдиного мультидисциплінарного наукового центру досліджень проблем учасників ООС та членів їхніх сімей (стресостійкості, адаптації, психічних особливостей людини, якості життя та ін.), зокрема на тему психологічної та інших видів реабілітації, допомоги учасникам ООС, пошуку шляхів зменшення кількості суїцидів серед мобілізованих та демобілізованих із зони проведення бойових дій та членів їх сімей. Такий центр сприятиме формуванню комплексної національної системи психологічної допомоги цієї категорії осіб: вироблення системи психічної готовності до отримання травми (при навчанні у закладах

середньої, загальної, вищої та післядипломної освіти), під час проходження служби у Збройних Силах України, психологічний супровід під час участі в бойових діях, після повернення до мирного та цивільного життя, супровід сімей учасників збройних конфліктів центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; забезпечення відомчих психологічних служб та належне функціонування і розвиток регіональної мережі центрів соціально-психологічної реабілітації населення. У цьому напрямку також рекомендується створення передумов для розвитку регіональної мережі районних ветеранських центрів за принципом «рівний-рівному» на основі громадських організацій ветеранів із залученням до їх адміністративного апарату учасників збройних конфліктів, дружини УБД, кваліфікованого психолога, розробки положення про типовий ветеранський центр. Також варто забезпечити: системний моніторинг потреб учасників збройних конфліктів та членів їх сімей, вчасне реагування та відповідне державне регулювання; запровадити систему якості та облік наданих послуг; сприяти створенню груп самопомоги та взаємодопомоги і залучення учасників ООС до цих груп; створити належну роботу “телефону довіри” для учасників ООС та членів їхніх сімей; організовувати систематичні зустрічі цієї категорії з посадовцями високого рівня з метою отримання зворотного зв'язку про потреби та проблеми; опрацювати питання щодо затвердження плану заходів із реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні до 2030 року (відповідно до п. 2 розпорядження КМУ від 27.12.2018 р. № 1018).

У векторі соціальної та професійної адаптації, є запорукою розширення соціальних компетентностей учасників бойових дій, покращення їхніх професійних знань, умінь та навичок. Цей напрямок пов'язаний з напрямком забезпечення належного рівня доходу та оптимізації витрат. З метою удосконалення пропонується: забезпечення системне інформування учасників ООС про можливість отримання послуг соціальної та професійної адаптації; надання учасникам збройних конфліктів, звільненим від військової служби послуг соціальної та професійної орієнтації та навчання; удосконалення процедури закупівлі послуг соціальної та професійної адаптації, організація

навчань, семінарів, тренінгів для відкриття власної справи, наприклад ведення бізнесу, формування навичок ведення підприємницької діяльності; можливість надання державної підтримки на здобуття професійно-технічної та вищої освіти.

У напрямку санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку: забезпечення функціонування моделі забезпечення цим лікуванням учасників ООС шляхом відшкодування вартості послуг санаторно-курортного лікування постраждалих учасників бойових дій через безготівкове перерахування коштів санаторно-курортним закладам за надані послуги через укладання трьохсторонньої угоди між військовослужбовцем, санаторієм та відповідним управлінням соціального захисту; оптимізація системи надання послуг санаторно-курортного лікування шляхом передачі у сферу компетенції відповідального відомства з урахуванням рішення про створення Міністерства у справах ветеранів; розробка механізму організованого відпочинку з сім'ями учасників Операції об'єднаних сил; організація та проведення оздоровлення та відпочинку дітей військовослужбовців.

У напрямку медичного забезпечення та лікування (в тому числі за кордоном): проведення періодичних медичних оглядів демобілізованих військовослужбовців та членів їх сімей, та в разі потреби направлення на стаціонарне лікування; повного медичного забезпечення, у тому числі у військових шпиталях; високий рівень роботи відомчих медичних (військово-лікарських комісій) та медичних служб сил оборони. Також доцільно вбачати в законодавстві щодо соціального захисту учасників бойових дій та їхніх сімей, опрацювання питання внесення змін до постанов КМУ, що регулюють питання медико-соціальної експертизи (№ 1317) та деякі питання зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншим травмами (№ 306) з урахуванням змін до законодавства; забезпечення гарантованого рівня отримання лікарських засобів; опрацювання питання щодо адресного забезпечення дороговартісними ліками хворих військових, потребуючих термінової медичної допомоги за рахунок бюджету; вживати превентивні заходи та попередження девіантної поведінки та такої, що

являється загрозою для оточуючих, зокрема, проведення роз'яснювальних питань про шкоду надмірного вживання алкоголю, наркотичних засобів, захворювань, що передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІДу, гепатитів та ін.

У напрямку фізичної та спортивної реабілітації:

- вивчення питання щодо удосконалення механізму оплати реабілітаційних послуг в тому числі особам з інвалідністю внаслідок бойових дій у стаціонарних закладах первинного та складного протезування при державних протезно-ортопедичних підприємствах шляхом переходу від утримання закладів до фінансування послуги;

- затвердити показники та критерії оцінки ефективності запропонованих методів, методик шляхом розробки стандартів фізичної та спортивної реабілітації;

- підлаштування пропозицій вітчизняних реабілітаційних установ під потреби учасників ООС та членів їх сімей;

- вживання заходів щодо дотримання права перебування супроводжуваних осіб для інвалідів внаслідок участі в ООС в закладах реабілітації;

- забезпечення розробки та внесення на розгляд Уряду плану заходів спортивної реабілітації військовослужбовців, які брали участь у військових діях на відповідний період з метою виконання відповідного Указу Президента. [69, с. 266]

У напрямі вирішення житлових питань та надання земельних ділянок: розробити заходи щодо належної роботи програм пільгового кредитування на купівлю, будівництво та ремонт житла учасникам ООС, зокрема шляхом залучення міжнародних фінансових інституцій; забезпечення узгодження норм законів України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” та про банківську діяльність щодо термінів на які даються позики ветеранам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” на реконструкцію, будівництво або ремонт житла, приєднання до інженерних мереж, комунікацій,

а також позики на придбання дачних будинків та благоустрій садових ділянок за пільговими відсотковими ставками та можливістю погашення у довший період а також механізм відповідальності забудовника за порушення введення в експлуатацію нерухомості та надання документів щодо права власності на житло після завершення будівництва з метою мінімізації кількості випадків порушення прав учасників бойових дій та членів їх сімей, які здійснюють придбання житлового помешкання шляхом інвестування в об'єкти житлового будівництва. Опрацювати питання щодо забезпечення житлом переселенців, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність держави та членів їх сімей за рахунок окремої субвенції з державного бюджету, шляхом перерозподілу коштів, що надходять від реалізації майна конфіскованого за рішенням суду за вчинення корупційного порушення; забезпечити належний рівень фінансування житлових програм; реалізацію законодавчо-закріпленого права безоплатного капітального ремонту будинків або квартир; прозорість та публічність в розподілі земельних ділянок органами місцевого самоврядування; уточнення питання квартирного обліку та виплати грошової компенсації за належні житлові приміщення військовослужбовцям та членам їх сімей які являються внутрішньо-переміщеними особами шляхом розробки проекту постанови Кабінету Міністрів України “Про внесення змін до постанови Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради від 11 грудня 1984 р. № 470 та постанови Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 р. № 280.

У напрямку забезпечення належного рівня доходу та оптимізації витрат: запровадження бізнес-програм для учасників та інвалідів з числа учасників бойових дій, членів їх сімей, встановлення мінімального рівня грошового забезпечення цієї категорії осіб; вживання заходів щодо залучення військовослужбовців, звільнених від військової служби для подальшої військової служби за контрактом; розробка механізму щодо зарахування до трудового стажу для обчислення пенсії часу перебування в зоні проведення бойових дій військовослужбовцям добровольчих батальйонів; опрацювання питання щодо запровадження окремого виду іменних державних стипендій

учасникам бойових дій, що стали інвалідами внаслідок війни. Крім того, відновити програми забезпечення транспортом осіб з інвалідністю, військових з опорно-руховими обмеженнями; опрацювати механізм пільгового ввезення на митну територію України легкових автомобілів членами сімей загиблих учасників ООС; розглянути питання щодо внесення змін до Закону України в частині звільнення осіб з інвалідністю внаслідок військових конфліктів від сплати податків, зборів та мита всіх видів та земельного податку. Опрацювати питання підвищення розміру надбавки до пенсії та допомоги по втраті піклувальника членам сімей загиблих учасників бойових дій, а також питання захисту учасників ООС (сторони у дорожньо-транспортній пригоді, зокрема її винуватцем); розглядати питання про можливості пільгового зарахування до трудового стажу або стажу державної служби для призначення пенсії періоду служби в зоні проведення бойових дій; створення міжвідомчої робочої групи з метою узгодження позицій щодо подальшого реформування пенсійного забезпечення військовослужбовців, що захищали суверенітет, територіальну цілісність України та брали безпосередню участь в ООС з урахуванням наукових досліджень та вивченням найкращих зарубіжних практик в означеній сфері; опрацювання питання зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю внаслідок війни, шляхом розробки відповідної концепції державної програми зі створенням міжвідомчої робочої групи; опрацювання механізму пільгового надання позики фінансовими установами учасникам ООС їхнім сім'ям шляхом розробки відповідного проекту. Окрім цього, опрацювати питання щодо збільшення розміру надбавки до пенсії батькам загиблих військовослужбовців, які отримують пенсію в разі втрати годувальника відповідно до Закону України "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених від військової служби, та деяких інших осіб", питання підвищення рівня пенсійного забезпечення членам сімей померлих учасників військових конфліктів; розглянути питання щодо можливості внесення зміни у мобільні додатки державних банківських систем, транспортних компаній з метою створення опцій для пільгових категорій населення у тому числі

військовослужбовців та членів їх сімей з використанням даних Центрального банку, даних з проблем інвалідності та Єдиного державного реєстру ветеранів війни; опрацювати можливість фінансового утримання державою соціально-незахищених членів сімей українських військовополонених та заручників [70, с.291].

У напрямі адміністративно-правового регулювання: створення міжвідомчої робочої групи з підготовки комплексних змін до національного законодавства щодо соціального захисту осіб, які захищали суверенітет, територіальну цілісність України та брали безпосередню участь в ООС, забезпеченні її проведення; забезпечити приведення у відповідність чинного законодавства – а саме: нормативно-правових актів у зв'язку з початком війни та в майбутньому її завершенням з метою уникнення проблем чинного законодавства; опрацювати питання щодо визначення переліку осіб, що належать до “членів сім’ї особи, що захищала суверенітет, територіальну цілісність України та брала безпосередню участь в ООС, забезпеченні її проведення..” по аналогії зі статтею 2 Закону України “Про встановлення державної допомоги постраждалим учасникам масових акцій протесту та членам їх сімей”, а саме особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією родиною, але не перебувають у шлюбі, їх діти та батьки; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення. Крім того, забезпечити прийняття актів законодавства, що регулюватимуть роботу, визначатимуть повноваження новоствореного Міністерства у справах ветеранів на центральному та регіональному рівні; спрощення для військовослужбовців та членів їх сімей порядок подання та оформлення документів для призначення та перерахунку пенсій, затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 25.11.2005 р. № 22-1 та Порядок розгляду скарг на рішення органів Пенсійного фонду України щодо пенсійного забезпечення, затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 12.10.2017 р. № 18-6. Забезпечити право підприємств громадських організацій осіб з інвалідністю, ветеранів війни та праці виступати у якості одержувачів гуманітарної

допомоги; забезпечення внесення змін та доповнень з урахуванням початку операції Об'єднаних сил щодо поширення їх дії на осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі противника на Сході країни; забезпечити опрацювання питання щодо створення меморіалу героїв України. Ініціювати питання оптимізації розміру єдиного соціального внеску для підприємств, в яких працюють учасники військових дій; розробити та подати на розгляд Уряду проекти актів з питання надання права на отримання грошової допомоги для придбання автомобіля першочергово особам з інвалідністю внаслідок війни I та II груп, яка настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва під час безпосередньої участі в ООС.

У напрямку забезпечення особистої безпеки та подолання корупції: забезпечення ведення централізованого захищеного обліку учасників ООС, шляхом створення електронної карти військовослужбовця, яка даватиме право на певний вид послуг згідно прав та потреб; розробка єдиного уніфікованого державного порталу та модернізацію існуючих інформаційно-обчислювальних систем, належний рівень захисту інформації, що містить персональні дані цієї категорії осіб; виконувати систематичне навчання та підвищення кваліфікації працівників державних органів та установ, щодо психологічних основ спілкування з учасниками ООС та членами їх сімей. Виконання завдань, визначених планом заходів з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях, наданих комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням КМУ від 28 грудня 2016 р. № 1073; забезпечення проведення прозорого відкритого публічного конкурсу перед наданням фінансування соціальних проектів громадських організацій військовослужбовців з принципом «соціального замовлення» з головною метою уникнення зловживань конфліктів між представниками організацій; створити національну систему патріотичного виховання підростаючого покоління, молоді, формування почуття шани, вдячності захисникам територіальної цілісності України. Запровадження національного Дня пам'яті загиблих воїнів. Окрім цього, розробити інструменти впливу на негативні прояви до ветеранів

зокрема з числа учасників ООС та членів їх сімей; механізму державного контролю захищеності прав даної категорії осіб, системного інформування ветерана ООС про його права та можливості; опрацювати механізм виплати компенсації військовослужбовцю за затримку в отриманні статусу учасника бойових дій з об'єктивних і суб'єктивних причин, як за порушення прав та законних інтересів захисників держави. На наш погляд, потрібно розробити проект закону щодо сприяння продуктивній зайнятості, у тому числі учасників ООС. Важливим питанням на сьогоднішній день є: забезпечення захисту прав учасників ООС, які перебувають або перебували в полоні; активізувати пошуки зниклих безвісти військовослужбовців, у тому числі ексгумації та проведення ДНК-експертизи тіл загиблих із залученням Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті учасників ООС, жертв війни та політичних репресій; здійснювати системний контроль за реалізацією програм соціального захисту учасників ООС та членів їх сімей та систематичне оновлення сайтів регіональних, місцевих органів праці, соціального захисту населення про дієві програми соціальної підтримки військовослужбовців.

Отже, на основі вищезазначеного можна зробити висновок про те, що у будь-якому напрямку вдосконалення соціальної роботи з сім'ями військовослужбовців, з боку держави та компетентних органів потрібно враховувати той факт, що людина яка повернулася з бойових дій, значний час буде пристосовуватися до нових умов цивільного життя, в неї змінюється поведінка та світосприйняття, а тому сім'я як найближче його оточення потребує значної уваги. У кожному із напрямків модернізації державного регулювання соціального захисту військовослужбовця та його сім'ї потрібно вирішувати конкретні практичні завдання, в ході реалізації Державної програми з адаптації військовослужбовців до мирного життя.

ВИСНОВКИ

Кваліфікаційна робота магістра присвячена важливій та актуальній на даний час в Україні проблемі: побудові системи соціальної роботи з сім'ями учасників операції об'єднаних сил.

У кваліфікаційній роботі здійснений аналіз головних понять дослідження, а саме основна увага приділена таким поняттям які мають безпосереднє відношення до проблематики дослідження: конфлікт, збройний конфлікт, учасник операції об'єднаних сил, соціальна група, сім'я, соціальна робота. Здійснений аналіз наукових досліджень соціальної роботи з сім'ями учасників операції об'єднаних сил, де вагома увага приділена розвитку законодавчої бази цієї сфери соціальної роботи, а саме аналіз та розвиток правового забезпечення цієї категорії населення та організації, які опікуються даною сферою.

В першому підрозділі обґрунтовано основні методи дослідження соціальної роботи з сім'ями учасників операції об'єднаних сил, в опорі на загальнонаукові методи та їх використання (а саме, аналіз, синтез, індукція, дедукція і т. д.). Крім загальнонаукових методів дослідження соціальної роботи з сім'ями учасників операції об'єднаних сил, проаналізовано емпіричні методи дослідження (опитування, тестування та ін.).

У другому розділі роботи досліджено проблему соціального та правового забезпечення сімей українських військовослужбовців. Захист прав сімей учасників збройних конфліктів, повинен передбачати обов'язок держави створювати правові та соціально-економічні умови для реалізації їхніх прав та свобод, з яких можливо захистити ці права, а також діяльність міжнародних та державних організацій із захисту прав людини. Ефективна побудова стратегії з розв'язання цілої низки проблем, може бути створення цілісної системи соціального підтримки та захисту сімей учасників бойових дій, яка може стати основою для ефективної реалізації відповідної державної соціальної політики. Система має передбачати визначення основних напрямків допомоги родинам учасників операції об'єднаних сил, а також спеціалізованих закладів, що надаватимуть необхідні соціальні послуги.

В другому підрозділі другого розділу роботи основна увага приділена аналізу психоемоційної напруги, яка виникає в сім'ях учасників операції об'єднаних сил, та насамперед у військовослужбовців які повернулися із зони проведення бойових дій; В даному контексті важливим є використання методів комплексної реабілітації в соціальній роботі з учасників операції об'єднаних сил прийомів та засобів соціальної роботи з дітьми військовослужбовців. В третьому підрозділі третього розділу обґрунтовано методи соціальної роботи, які необхідно використати з сім'ями учасників операції об'єднаних сил, а саме обґрунтовано профілактики, психокорекційної та психотерапевтичної роботи з членами сімей військовослужбовців.

Третій розділ роботи охоплює загальну інформацію про порівняння системи соціальної роботи в Україні, яка знаходиться на стадії свого розвитку та налагодженої системи Європейських країн та США. Порівняльний аналіз такої роботи дозволив визначити, що досвід європейських країн в роботі з військовослужбовцями та їх сім'ями може бути корисним для України на сьогоднішній день. Відповідно, можна зробити висновок про необхідність створення єдиної складної системи України, яка буде забезпечувати створення дієвої та ефективної системи соціального захисту учасників операції об'єднаних сил та їх сімей є головною та актуальною метою держави по гарантуванню національної безпеки. Ключовими напрямками діяльності органів державної влади у сфері соціального захисту учасників збройних конфліктів є:

1. Формування та запровадження діяльності єдиного реєстру учасників ООС та членів їх сімей, який виведе на новий якісний рівень соціальний захист військовозобов'язаних та членів їхніх сімей (ведення бази даних; встановлення статусу учасника бойових дій, що дає право та можливість на пільги та компенсації; забезпечення виконання державою прав інвалідів-учасників ООС;

2. Підтримка сімей учасників бойових дій, які загинули в зоні проведення Операції Об'єднаних сил; запровадження ефективної моделі грошового компенсації родині;

3. Встановлення на законодавчому рівні дієвого механізму забезпечення житлом військових та їхніх сімей;
4. Удосконалення системи пільг та компенсацій для учасників ООС та членів їх сімей;
5. Ефективне вирішення завдань з соціальних питань в умовах військового навчання, несення військової служби;
6. Створення системи психологічної та фізіологічної реабілітації для учасників ООС;
7. Надання можливості реалізувати потребу у санаторно-курортному лікуванні, оздоровленні та відпочинку тощо.

Ефективному забезпеченню цієї діяльності може сприяти досвід країн, які вже зіштовхувалися з такими завданнями. Подібний досвід був, наприклад, в Грузії, де за сприяння Міноборони США створювалися центри психологічної реабілітації. Досвід європейських країн, що пережили військові конфлікти дуже великий. Для того, щоб українські спеціалісти могли перейняти цей сучасний досвід потрібні рішення політиків та урядовців. Зокрема, створення робочої групи з розробки програми реабілітації учасників ООС, у яку б входили народні депутати, експерти, волонтери та представники бізнесу, що в свою чергу надасть можливість прискорити позитивні зрушення в цьому питанні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антипина Г. С. Группа социальная (словарная статья) / Г. С. Антипина URL: <http://ecsocman.hse.ru/iprog/text/16225793/16217043.html>. (дата звернення 15.10.2020)
2. Бедратенко О. С. Від рядового до доктора наук – як США створюють найкращу армію світу. Голос Америки. URL: <http://veterano.com.ua/novini6966-vid-ryadovogo-do-doctora-nauk> (дата звернення 4.06.2020)
3. Бейкун А. П. Перспективна проблематика соціально-правового захисту певних категорій осіб в умовах проведення антитерористичної операції. Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина: зб. тез наук. доп. і повідомл. III Міжнар. наук.-практ. конф. Полтава, 22 трав. 2015 р. / редкол.: А. П. Гетьман, Ю. Г. Барабаш, Н. О. Гуторова та ін. Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. С. 419-424
4. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга. М.: Ось-89, 2005. 256 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ уклад. і голов. ред. Бусел В. Т. К.; Ірпінь: Перун, 2007, 1736 с.
6. Грига І. М., Семигіна Т.В., Шевчук О. С. та ін. Введення у соціальну роботу навч. посіб. Київ: Фенікс, 2001. 11 с.
7. Гришина А. В. Развитие творческой индивидуальности подростков средствами арт-терапии в учреждениях дополнительного образования: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ Анна Викторовна Гришина. Волгоград, 2004. 186 с.
8. Грининг Т. Посттравматический стресс с позиций экзистенциально-гуманистической психологии. Вопросы психологии .1994. №5 145 с.
9. Денисов А. А. Социальная реабилитация военнослужащих участников вооруженных конфликтов: Дис. канд. социол. наук: 22.07.04. Новочеркасск: РГБ, 2006. 171 с.
10. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройних конфліктів на Сході України: наукове видання О. А. Біда, А.Б. Блага, О. А. Мартиненко та

ін.; за заг. ред. А. П. Бушенка/ Українська Генсільська спілка з прав людини. Київ, 2016. с.82

11. Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. – К., 2001. 342 с.

12. Доклад Специального представителя Генерального секретаря по вопросу о детях и вооруженных конфликтах от 25 июля 2016 г. URL: <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/234/91/PDF/N1623491.pdf?OpenElement>. (дата звернення 11.03.2020)

13. Еувема М. Психосоціальний розвиток дітей та молоді. Пер. З англ. Р. Оуенховен, Р. Лейден. К.: (LHSI), 2016. 108 с.

14. Електронний ресурс. URL: <http://protocol.ua/ru/pro status veteraniv viyni garantii ih sotsialnogo zahistu statyu 6> (дата звернення 06.05.2020)

15. Електронний ресурс: <https://armyinform.com.ua/2020/09/v-ukrayini-nalichuyetsya-ponad-460-tysyach-uchasnykiv-bojovuyh-dij/> (23.09.2020)

16. Довідка щодо функціонування у різних державах міністерств у справах ветеранів. Українська спілка ветеранів Афганістану URL: <http://www.usva.org.ua> (дата звернення 08.10.2020)

17. Интервью Франка ван Каппена. Гибридная война Путина – никто не знает, как ответить// Аргумент, 28.04.2014. – URL: <http://argumentua.com>

18. Карпенко О. Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти: автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра пед. наук: 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти/ Київ. Нац.пед.ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2008. 46 с.

19. Капська А. Й. Соціальна робота. – Київ., 2005. С. 34-35

20. Карпенко М. І. Правова робота в Збройних Силах України// Навчальний посібник. – 2010 С. 10

21. Карпенко М. І. Правова робота в Збройних Силах України// Навчальний посібник – 2010 С. 4

22. Калагін Ю. А. Віськова служба за контрактом (соціальний вимір): монографія. Харків: Вид-во ХУПС, 2008. 278 с.

23. Корнюшина Р. В. Зарубежный опыт социальной работы/ – Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2004. 85 с.
24. Колодзин Б. В. Як жити після психічної травми/ Б. Колодзин// 2002. М. – С. 49-58
25. Концов Е. М. Социальная адаптация граждан, уволенных с военной службы: профессиональное обучение, переподготовка и трудоустройство/ Е.М. Концов// Военно-социологические исследования. Сборник статей. – 2006. №1 (13). – С. 43
26. Копытин А. И. Основы арт-терапии. СПб.: Лань, 1999. 252 с.
27. Копытин А. И. Методы арт-терапии в преодолении последствий травматического стресса. М.: Когито-Центр, 2014. С. 208
28. Конституція України – Основний закон України, прийнята Верховною Радою України на п'ятій сесії 28 червня 1996 року.
29. Кравченко А. І. Соціологія. Довідковий посібник. Москва . 1996. 276 с.
30. Кравченко О. В. Впровадження соціально-психологічного тренінгу в адаптації військовослужбовця до навколишнього ціннісно-нормативного середовища. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2014. Вип. 15 С. 104-113
31. Креймер Д. Р, Запорожець О. М. Психологічні засади травматерапії сімей учасників бойових дій. Вісник. 2016. С. 43-47
32. Лебедева Л. Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. СПб.: Речь, 2003. 256 с.
33. Липский И. А. Военно-социальная работа на уровне человека/ Армия и общество. – 1998. № 1. С. 84-85
34. Луковцева З. В., Кулажина Д.Р. Актуальные проблемы профилактики жестокого обращения с детьми. Психология и право. 2013. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/2013/n3/63794.shtml>
35. Міжнародне гуманітарне право: Навчальний посібник/ Під. заг. ред. В.П. Базова. К.: Варта, 2000. 176 с.

36. Могилев В. А. Педагогические аспекты реабилитации инвалидов военной службы: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ Валерий Александрович Могилев. Великий Новгород, 2000. 153 с.
37. Основные положения Женевских конвенций и дополнительных протоколов к ним. – М.: МККК. 63 с.
38. Осухова Н. Г., Лотова И.П. Социальнопсихологическая адаптация кадровых военнослужащих, уволенных в запас или отставку: теория и практика/ За ред. Н.Г. Осухова, И.П. Лотова// М.: Владос. – 2010. 329 с.
39. Петров В. П. Переорієнтація військовослужбовців на цивільні професії / В. П. Петров// – 2003. М. С. 350-354
40. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. №50. С. 540
41. Про статус ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ та їх соціальний захист: Закон України від 24 березня 1998 року №203
42. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 року № 2011
43. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262
44. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України: Указ Президента України від 10 грудня 2008 року №1153
45. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 черв. 2015 р. №423// Урядовий кур'єр. – 2015. С. 13-19
46. Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. №413 // Урядовий кур'єр. – 2014. С. 20-21

47. Про затвердження Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 р. № 975 Урядовий кур'єр. – 2014. С. 13-15

48. Про реалізації прав деяких категорій осіб на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2015 р. № 471 // Урядовий кур'єр. – 2015. С. 25-26

49. Решетніков М. М., Чермянін С.В., Корзунін В.А. Адаптація і реадаптація як соціально-психологічна проблема/ М.М. Решетніков, С.В. Чермянін, В. А. Корзунін // Філософські науки. – 2005. – № 10. С. 31-44

50. Рубчевській К. В. Соціалізація особистості: соціальна адаптація / Рубчевській К. В. // Суспільні науки і сучасність. – 2003 №3. С. 147-151

51. Сатир В. Как строить себя и свою семью. М.: Педагогика-Пресс, 1992. 199 с.

52. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, Харченко С. Я. та ін.; За заг.ред.: І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.

53. Семигіна Т. Між минулим і майбутнім: українське суспільство в час трансформації. Соціальна політика і соціальна робота. №3 (19). 2001 С. 22-40

54. Соловйов І. В. Деякі особливості роботи з психологічної реабілітації учасників бойових дій та членів їх сімей / Соловйов І.В. // Інформаційний бюлетень Соціальна адаптація – 2000. – №3-4. С. 16-17

55. Соціальний захист учасників бойових дій. Кращі практики/ Європейський інформаційно-дослідний центр. Київ.: 2016. 14 с.

56. Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки мабутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій: дис. д-ра пед.наук: 13.00.04/ Ольга Вікторівна Сорока. Тернопіль, 2016. 534 с.

57. Сурмяк Ю., Кудрик Л. Соціально-психологічна допомога учасникам бойових дій у подоланні посттравматичного стресового розладу. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2015. 200 с.

58. Технологии работы в различных сферах жизнедеятельности: Учеб. Пособие / Под ред. проф. П. Д. Павленка. М.: ИНФРА-М, 2011. – 379 с.

59. Тополь О. В. Соціально-психологічна реабілітація учасників ООС. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. «Педагогічні науки». 2015. Вип. 124. С. 230-233.

60. Устінов С. О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. Юридична наука і практика. 2011. № 2. С. 90–95.

61. Фесенко О. А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 256 с.

62. Фокіна М. О. Права і свободи людини як об'єкт конституційно-правового регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2016. 20 с.

63. Француз-Яковець Т. А. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2007. 20 с.

64. Фролов Ю. М. Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2005. 20 с.

65. Чутчева О. Г. Правове регулювання соціального захисту громадян України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2003. 19 с.

66. Шаповал Т. В. Конституційний інститут політичних прав і свобод в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2009. 21 с.

67. Шейко Р. В. Соціальний статус працівника органів внутрішніх справ в умовах трансформації суспільства: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.03. Харків, 1999. 17 с.

68. Шумна Л. П. Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2014. 42 с.

69. Шкуропатський О. І. Досвід правового регулювання соціального захисту Збройних Сил України. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. (Серія право). 2016. №22. С. 118-122.

70. 68 дітей загинули за час конфлікту на сході України. URL: <http://www.volynpost.com/news/72931-68-ditej-zagynuly-za-chas-konfliktu-na-shodi-ukrainy>. (дата звернення: 28.09.2020)

